

הרב דוד סתיו
הרב אברהם סתיו

אבוא ביתך

צניעות וקרבה
בין גברים לנשים

תוכן העניינים

9.	הקדמת המחבר א / הרב דוד סתיו
13.	הקדמת המחבר ב / הרב אברהם סתיו
15.	מבוא לדרך הפסיקה של הספר
שער ראשון: קרבה בין המינים – מגע וייחוד	
25.	פרק א מגע בין המינים במסגרות טיפוליות האם מותר למתנדבת לנגוע בחניך עם צרכים מיוחדים?
49.	פרק ב גדרי איסור נגיעה האם 'איסור נגיעה' קיים רק במגע ישיר או גם באמצעים עקיפים?
67.	פרק ג ייחוד של אדם מבוגר עם עובדת זרה כיצד ינהג קשיש שגר לבד עם מטפלת זרה?
87.	פרק ד ייחוד עם אם מבוגרת ועובדת זרה האם בן יכול לישון בכיתה של אמו המבוגרת כשעובדת זרה שוהה בבית?
101.	פרק ה דיני ייחוד לבעלי נטייה חד-מינית האם נטייה חד-מינית אוסרת ייחוד בין גברים? האם היא מתירה ייחוד של גבר ואישה?
שער שני: צניעות הלבוש	
125.	פרק ו צניעות, הלכה ופמיניזם: מבוא לדיני צניעות
149.	פרק ז הבסיס ההלכתי לדיני צניעות האם יש מקור בתורה להלכות צניעות? אילו מצוות ואיסורים כרוכים בהן?
173.	פרק ח הלכות צניעות לגברים האם יש קוד לבוש הלכתי לגברים, בינם לבין עצמם ובנוכחות נשים?
193.	פרק ט צניעות בפני גויים האם דיני צניעות משתנים בסביבה ללא יהודים?

201. **פרק י** צניעות הלבוש בתוך המשפחה. האם דיני צניעות חלים במסגרת משפחתית? האם הם שונים מדיני צניעות בקרבת זרים?
215. **פרק יא** הלכות חצאית ומכנסיים. האם מותר ללבוש חצאית קצרה יותר כאשר תחתיה יש מכנסיים?
- שער שלישי: כיסוי ראש**
247. **פרק יב** חובת כיסוי הראש בימינו. האם חובה לכסות את הראש במקום שבו הדבר פחות מקובל?
267. **פרק יג** גדרי חובת כיסוי הראש. מהו היקף השיער שאותו צריך לכסות?
289. **פרק יד** חיוב אלמנות וגרושות בכיסוי הראש. האם אלמנה וגרושה יכולות להסיר את כיסוי הראש?
- שער רביעי: חברה מעורבת**
305. **פרק טו** ריקודים מעורבים. האם יש היתר לרקוד במעורב, נשים וגברים? אם לא, האם נדרשת מחיצה בזמן הריקוד?
323. **פרק טז** 'קול אישה' בימינו. האם בימינו, כששירת נשים מצויה, מותר לגבר להאזין לה?
351. **פרק יז** גדרי איסור 'קול אישה'. האם מותר לשמוע שירת נשים המושמעת ברמקול או ברדיו? האם מותר לשמוע שירת נשים במקהלה?
369. **פרק יח** היחס לאונס בתורה. מהי החומרה של עבירת האונס בתורה? באילו אמצעים אפשר למנוע אותה?
383. **פרק יט** פגיעה מינית והטרדה מינית בהלכה. כיצד מתייחסת ההלכה לעבירות מין? מה היחס בינה לבין המשפט המודרני?
407. **פרק כ** שמירת העיניים במרחב הציבורי. כיצד יש להתנהל בסביבה שיש בה בעיות צניעות?
431. **פרק כא** שמירת העיניים בצריכת תקשורת ובידור. מהם גדרי הצניעות בעולם הווירטואלי?
441. **פרק כב** צפייה בסרטים עם סצנות לא־צנועות. האם אפשר לצפות בסרט שרובו טוב אך יש בו חלקים בעייתיים?
463. **רשימת פרסומים קודמים.**

הקדמת המחבר א

הרב דוד סתיו

שנתיים חלפו מאז יצא החלק הראשון בסדרת הספרים 'אבוא ביתך' אשר עסק בסוגיות של זוגיות ומשפחה בעידן המודרני. בחסדי שמיים הספר זכה להתקבל ולהילמד בחוגים רחבים של בני תורה ובעלי בתים; הוא נידון בבתי המדרש, על ידי אברכים ורבנים, וגם צעירים וצעירות העומדים לפני הקמת בית מצאו בו מענה לספקותיהם. כדרכה של תורה, ולאור רגישותם של נושאי הספר וחשיבותם, הוא עורר עניין רב ונוצרו סביבו דיונים בכמות ספרותיות ותקשורתיות שונות: היו שביקרו את המגמה המקילה שמצאו בו; היו שדווקא חשו כי מצויה בו שמרנות יתר; אחדים מצאו טעם לפגם באזכור מקור זה או אחר; ואחרים דווקא שמחו על פריסת היריעה הרחבה והמקיפה של כל נושא בלי להתעלם כמעט משום מקור או דעה המופיעים בהקשר לסוגיה הנידונה. לא-מעט רבנים הודו לנו על הנכונות להעז ולדון בנושאים שלפני דור או שניים היו נדחקים לקרן זוית או מוצנעים הרחק מהשיח הציבורי; לעומתם תהו אחרים האומנם נכון לעסוק בפומבי בשאלות רגישות כאלו.

נדמה כי אלו ואלו דברי אלוקים חיים: ישנן קבוצות וחברות שהנהגות של קדושה והחמרה הן בשבילן סם חיים וביטוי עמוק לשאיפותיהן בעולם הקודש - וטוב שכך; וישנם כאלה שבעבורם כתבה תורה את עיקר הדין, וקפיצה מעל המדרגה שבה הם נמצאים עלולה לגרום להם ולבני ביתם נזקים גדולים ביראת שמיים.

סח לי פעם אחד מגדולי ההוראה במראות וכתמים בירושלים כי בדורנו צריך להקל בעניינים אלו. כששאלתי אותו על שום מה דווקא בדורנו יש להקל, השיב כי בדור שבו המציאות פרוצה לכל הכיוונים והמתרנות חודרת לכל פינה, אם לא נמצא את הדרך להתיר - את המותר כמובן - יחיה האדם חלילה באיסור. הוא הוסיף וסיפר כי בעבר פנה אליו אדם שביקש תמיד לנהוג כדעה המחמירה בענייני טהרת המשפחה;

כששאל אותו מורה ההוראה כיצד מגיבה לכך רעייתו, השיב השואל ואמר כי היא צדיקה ושמחה בחומרותיהם; אך לימים התברר כי בעת שהלה היה מדקדק בחומרות ומנהגים הייתה אשתו עוברת על איסורי תורה עם גברים אחרים ולתחושת ההשלמה ששירדה לא היה כיסוי.

מובן שאין ללמוד ממעשה אחד על הכלל כולו – מסתבר שאפשר למצוא גם דוגמאות הפוכות – אך יש בסיפור זה כדי להמחיש את הצורך באיזון מדויק ההולם את מדרגתו של כל אדם ואדם, ואת חובתו של האדם לברור לו נתיב שבו הוא חש כי נכון לצעוד, בכחינת 'סולם מוצב ארצה וראשו מגיע השמימה'. בה בעת חובתם של אנשי ההלכה להציג בפני כל אדם את אבני הדרך הבסיסיות הקיימות במשעול זה; לא לגור מפני איש אלא לפרוש את דברי תורתנו הקדושה באופן בהיר ומדויק שאינו כפוף לאג'נדה כלשהי.

גם שאלת דיון הפומבי בסוגיות רגישות היא שאלה כבדת משקל, וכבר הורו חכמים במשנה (חגיגה פ"א מ"ד) כי "אין דורשים בעריות בשלושה"; אלא שהדברים הללו נאמרו בזמן שבו כל אדם ינק את הידע שלו בבית הוריו או בבית המדרש. שונה הוא דורנו שבו הטכנולוגיה הפתוחה מאפשרת לכל אדם להיחשף לכל נושא באופנים רדודים ושליליים; זהו עולם שאין בו חלל ריק ומה שלא ייאמר מתוך מבט של קודש ובעין של תורה ייאמר בשפה אחרת ומזווית מנוגדת והפוכה. לכן, דווקא מתוך מחויבות לעולם הטהרה והקדושה בישראל, לדידנו חובה בעת הזו לעסוק בכל נושא שמרחף בחלל עולמנו ועולמם של ילדינו ועלול להיות מחסום בינם ובין עבודת האלוקים – ומאידך-גיסא לשמש אמצעי העצמה וחיבור בינם לבין תורת ישראל.

הספר שלפניכם הוא פרי עמל של עשרות שנים, מעת היותי חניך בתנועת עזרא ומדריך בה ובתנועת בני עקיבא. זכיתי להיות בקשר עם מאות ואלפי בני נוער דרך שיעורים שאותם העברתי במדרשה לבנות באוניברסיטת בר-אילן, בישיבת פתח תקווה ובמסגרות רבות אחרות; וכבר שנים רבות אני זוכה לשמש כרבה של תנועת עזרא יחד עם עמיתי הרב יוסף וייצן שליט"א. השאלות שבהן נתקלתי השכם והערב בכל אותם מפגשים שיקפו את הצורך להעניק משנה סדורה לאחד האתגרים הגדולים של דורנו, אתגר היחסים בין המינים.

בהזדמנות זו שלוחה תודתי לכל השואלים, שלא ויתרו ואילצו אותנו, הרבנים, לחדד ולדייק את תשובותינו כדי שיהלמו את רוחה של תורה מחד-גיסא וישקפו התייחסות רלבנטית למציאות היומיומית שאותה חווה החברה שלנו מאידך-גיסא. הקדמה זו היא גם הזדמנות נוספת להכיר טובה לכל אלה שנתנו בנו אמון ואפשרו לנו להתפנות ולכתוב ספר זה.

יעמדו על הברכה יו"ר קרן תקווה מר רוג'ר הרטוג, ומנהלה המסור מר אריק

הקדמת המחבר א

כהן, וכן קרן מיימונידיס ומנהלה מר מרק צ'רנדורף. לולא עזרתם הנדיבה ספק אם היינו יכולים להתפנות לכתיבה אינטנסיבית הדרושה ליצירת ספרים אלה.

ברכה מיוחדת שלוחה לרעייתי אביבה העומדת לימיני ומפצירה בי ללא הרף להעמיד משנה סדורה ומורכבת לאתגרי הדור בתחומים אלה. נכונותה לשאת בכל הנדרש לשם התמסרותי ללימוד התורה והפצתה היא נס גלוי; ואני מודה עליו - לה ולבורא העולם.

תודה לילדיי, חתניי וכלותיי, שאף הם מרבים להציף שאלות מכוונות ובווערות מהשטח ומאפשרים לי מגע ישיר עם המציאות המשתנה חדשות לבקרים. אנו מתפללים שלא תצא תקלה מתחת ידינו ושלא נאמר על מותר אסור ולא על אסור מותר.

דוד סתיו

שוהם תש"פ

הקדמת המחבר ב

הרב אברהם סתיו

”וישב משה את דברי העם אל ה'” (שמות י”ט, ח)

אנו רגילים לחשוב על משה רבנו כמי שמוריד את לוחות הברית מן ההר אל העם, כמי שנושא בקולו את דבר ה' אל בני ישראל; אך למשה רבנו תפקיד נוסף, חשוב לא-פחות: להיות זה שמביא את תלונותיהם של ישראל לפני המקום, להיות זה שמרגיש מתי הם חלשים ומפוחדים מכדי לשמוע את קול ה' הישיר והמחריד. משה רבנו הוא גם זה שמסוגל לדעת, ברגע אחד נשגב ונורא, שעם ישראל איננו יכול לקבל עתה לוחות של ברית ועדיף פשוט לשבור אותם.

להבדיל, גם מלאכת הכתיבה של ספר זה מוטבעת בחותם הדיאלוג. את החלק העיקרי שבו, מבחינה כמותית, תופס משא ומתן הלכתי אינטנסיבי, בראיות ובמקורות, כדרכה של תורה; אולם לאורך כל הדרך נשזרה מלאכת הלימוד והעיון במלאכה מורכבת לא-פחות: בשיח ובהקשבה לתנועות ובקשות המתעוררות בעולם בעשורים האחרונים.

הדיאלוג שמתוכו נכתב הספר התקיים בכמה מישורים: דיאלוג עם תלמידי חכמים רבים, בפורומים שונים, שחיוו את דעתם בסוגיות השונות; דיאלוג בין אבי מורי לביני, על פערי הדורות ובתי הגידול הרוחניים המבדילים בינינו; ודיאלוג עם קשת רחבה של בני אדם שהספר פונה אליהם ומתייחס אליהם: גברים ונשים, בני נוער ומבוגרים, בעלי נטיות חד-מיניות ועוד.

סוגיית הצניעות והיחסים בין המינים נושאת בקרבה מטענים חברתיים רבים בכל הנוגע לתפיסת המיניות והבנת היחס בין גברים לנשים בכלל. על כן ביקשנו מנשים רבות, הן תלמידות חכמים הן נשות מקצוע בתחומים הרלבנטיים, לקרוא חלקים

משמעותיים מן הספר ולהעיר את הערותיהן. זוהי ההזדמנות להודות לכל אלו שנענו בחפץ לב לבקשתנו, וביניהן: ד"ר מירי כהנא, הרד"ר תמר מאיר, הרבנית אוריה מבורך, ד"ר רונית עיר-שי, ד"ר חנה קהת, הרד"ר תרצה קלמן. תודה מיוחדת שלוחה לרבנית מלכה פיטרקובסקי שליכנה איתי סוגיות אלו במשך שעות ארוכות, ובפרט את המבוא להלכות צניעות (המופיע בפרק השישי). מלבדן יש עוד עשרות רבות, אולי מאות, של נשים ונערות שהעירו והאירו, וחלקו עימנו את תובנותיהן; תעמודנה כולן על הברכה. רשימת התודות לא תהא שלמה מבלי להזכיר את בני ובנות משפחתנו: אחיי ואחיותיי, גיסי וגיסותיי; ובפרט את אמי מורתי שיורדת עמי בחוכמה רבה לפרטי הפרטים של דקדוקי הניסוח. על כולן שלוחה תודתי לרעייתי בתיה שמלבנת עימי כבר שנים ארוכות כל טקסט כתוב היוצא מתחת ידי - ברגישות ובתבונה עמוקה. מפורטת ומדוקדקת ככל שתהיה, הכתיבה ההלכתית אינה יכולה לתת מענה מלא לכל אדם בכל מצב. כבר בכרך הקודם, העוסק בענייני משפחה, חתמנו לא-פעם את הדיון בהמלצה לעשות שאלת חכם; כיוצא בזה, בכרך שלפניכם מופיעה מדי פעם הקביעה "והרבר מסור ללב". הסוגיות הנדונות בספר נוגעות לתנועות דקות ועדינות המתרוצצות בתוככי נפשו של האדם; אלו תנועות שהמקורות ההלכתיים יכולים לזהותן באופן כללי בלבד ולייצר בעבורן מסגרת בסיסית - ולפיכך הדבר עודנו מסור ללב. בכך הבחין כבר בעל ספר החינוך (מצווה קפח) שכתב כי חכמים לא היו מסוגלים להתייחס לכל מגוון הפעולות והמצבים בתחום זה, וכי "במה שלא הזכירו הם, יש על כל אחד ואחד לעשות כפי מה שימצא את גופו מוכן".

אנו תקווה שהדיונים והפסיקות בספר זה ישמשו מסגרת ובסיס איתן שבאמצעותם יוכל כל אדם להיחשף הן למסגרת ההלכתית הן לרוחה, ועל גביהם לבנות עולם אישי של קדושה וטהרה עם שמחת חיים ודרך ארץ.

אחתום בהודאה לארגון רבני צהר ולמנכ"ל הרב ד"ר משה בארי; לצוות המסור והמקצועי של הוצאת מגיד המלווה אותנו במסירות גם בהוצאת כרך זה; ולעורך הרב שמואל מרצבך שחדות העין שלו ובהירות מחשבתו סייעו מאוד לדיוקם של דברינו ולליטושם.

אברהם סתיו
אלון-שבות תש"פ

מבוא

לדרך הפסיקה של הספר

רקע: בין הלכה למיניות

מתוך מגוון הנושאים העצום שבו עוסקת ההלכה היהודית, אפשר שהקשה ביותר לקיום הוא התחום המיני. על הפסוק "וַיִּשְׁמַע מֹשֶׁה אֶת הָעַם בֹּכֶה לְמִשְׁפַּחְתּוֹ" (במדבר י"א, י) דרשו חז"ל ש"שמה שמע את ישראל בוכים על "עסקי משפחות, שנאסרו להם לשכב אצלם" (יומא עה ע"א), דהיינו על ההגבלות בתחום האישות. על חטא עבודה זרה של ישראל אמרו חז"ל שנעשה כדי "להתיר להם את העריות" (במדבר רבה פרשה טו כד; סנהדרין סג ע"ב), ולא כדי להתיר בשר בחלב או כלאיים לדוגמה. הקושי בקיומן של הלכות אלו מובן, שהרי יצר המין הוא מן הרחפים הבסיסיים והעוצמתיים ביותר של האדם,¹ וכל הגבלה שלו מנוגדת באופן עמוק לצדדים הטבעיים והקמאיים שבאדם. על אף הקושי שבדבר, התורה לא היססה להטיל מגבלות רבות על ביטוייה של המיניות ולכונן מוסר מיני בעל היקף מורחב.² בתורה שבכתב, המוקד העיקרי של מגבלות אלו הוא זהות הנשים שעומדת מותר לאיש להתחתן (וממילא גם זהות האנשים שעומדת מותר לאישה להתחתן); ואילו בתורה שבעל-פה אנו מוצאים הגבלות על קשרים בין המינים שלא במסגרת נישואין, סייגים על הקשר שבין איש ואשתו (גם בשעה שהם מותרים זה בזה), הלכות צניעות, שמירת העיניים והוצאת זרע לבטלה.

1. כפי שבא לידי ביטוי בין השאר בתיאוריות של פרויד. ראו למשל זיגמונד פרויד, שלוש מסות על התאוריה המינית, מרחביה 1954.
2. על אופיו של המוסר המיני היהודי ראו למשל אצל אליעזר ברקוביץ, מאמרים על יסודות היהדות, ירושלים תשס"ד, עמ' 187-209.

המקורות כולם שבים ומדגישים את החומרה הגדולה של העבירות בתחומים אלו, שבגללן מקיאה הארץ את יושביה (ויקרא י"ח, כד-כה).

הפער בין היצר האנושי הסולד ממעצורים לבין חוקי התורה גרם לכך שלאורך כל הדורות התהוו קשיים בקיומם של חוקי העריות. זנות עם נשים נוכריות מתוארת כבר בפרשת בלק (במדבר כ"ה, א); ישעיהו מוכיח את בנות ציון על שהן הולכות "נְטוּיֹת גְרוֹן וּמְשֻׁקְרוֹת עֵינַיִם" (ישעיהו ג', טז); וחכמים מעידים על תופעה רווחת של זנות אפילו בעיצומו של יום הכיפורים (יומא יט ע"ב).

הקושי שבשמירת דיני צניעות איננו נובע רק מכוחו של היצר, אלא גם מן ההגבלות שהם מטילים על החיים החברתיים הטבעיים, כפי שכתב הראי"ה קוק זצ"ל (מדות הראיה, צניעות):

מדת הצניעות גורמת טובות רבות בעולם, ומתוך כך היא זוכה לדחות מפניה דברים שהיו טובים מצד עצמם, אבל כיון שמפני יצר האדם וכחו החלש יגרמו לפרוץ במדת הצניעות, שהיא קיומו של העולם הרוחני והחמרי. מדת האהבה והידידות, בכל הסימנים והדבורים הנוחים, היה ראוי להיות שוה בין המינים, אבל מפני יקרת ערך הצניעות נדחית מדת דרך ארץ ממקומה עד שלא לשאול בשלום אשה...³

ישנו אפוא מתח מהותי בין "מדת דרך ארץ" הקוראת ליחסי רעות וקרבה בין המינים, לבין "מדת הצניעות" המגבילה אותם מאוד. ההלכה היהודית נתנה את 'המילה האחרונה' למידת הצניעות בשל החשש מפני "יצר האדם וכחו החלש" ומתוך הכרת המקומות הנמוכים שאליהם יכולים להידרדר היחסים בין גברים ונשים אם לא יוצבו להם גבולות.

דיני עריות בימינו

עם זאת נדמה כי בימינו מצויים תנאי חיים ייחודיים המקשים על קיומם של דיני העריות יותר מבעבר; נמנה כמה מהם:

א. גיל הנישואין – בגמרא (קידושין כט ע"ב) נאמר כי מי שלא נשא אישה עד גיל עשרים, "כל ימיו בעבירה". העלייה בגיל הנישואין הממוצע יצרה מציאות שבה רבים כבר הגיעו לבשלות מינית אך טרם מצאו את בן זוגם (ולעיתים אף לא החלו

3. הרב קוק מוסיף כי "הצנוע מכיר כי לא מפני שנאה על המין הוא מתרחק ועושה גדרים כי אם מפני התכלית הכללי היפה".

מבוא – לדרך הפסיקה של הספר

לחפש אותו). גם אם ישנן הצדקות שונות לדחיית הנישואין בימינו,⁴ אין להכחיש את ההשלכות הבעייתיות של דחייה זו על היכולת ליישם את דיני צניעות כהלכתם. ב. חברה מעורבת – החברה המערבית נמצאת בשיאו של תהליך בן מאות שנים שבו יותר ויותר תחומי חיים – לימודים ועבודה, מתחמי בילוי ומסגרות צבאיות – הפכו משותפים לגברים ונשים. תהליך זה התעצם בשל הפמיניזם הליברלי⁵ שהביא ברכה רבה לעולם בכך שיצר חברה שבה שני המינים זוכים להזדמנויות שוות בהשכלה, בתעסוקה ובהנהגת הציבור והמדינה. אולם החתירה לשוויון מתנגשת במקרים רבים עם רעיון הפרדה בין המינים,⁶ ומשום כך ההפרדה בוטלה במרבית המסגרות. במובן מסוים, יש בכך כדי להרגיל את שני המינים בשהייה משותפת ולנרמל את המפגש ביניהם,⁷ אך יש בכך גם יצירה של פתחים רבים שבהם יכול החטא להיכנס. ג. קדמה טכנולוגית – מגוון אמצעי התקשורת שאנו חשופים להם ונוטלים בהם חלק מייצר אפשרויות אינסופיות לעשייה חיובית אך גם לכישלונות ונפילות. מכיוון שסביבת החיים החדשה שלנו לא התקיימה בימי חז"ל, אין בידינו הנחיות המקבילות לדיני ייחוד או שמירת נגיעה, וקשה מאוד לקבוע גבולות וכללים ביחסים בין המינים במרחב הווירטואלי.

ד. מתרונות מינית – ראשיתה של תנועת השחרור המיני בשנות השישים של המאה הקודמת בארה"ב, ומשם היא התפשטה לעולם כולו. תנועה זו ביקשה להסיר את העכבות המוסריות והחברתיות בתחום זה ועודדה יחסים שלא במסגרת הנישואין, עירום פומבי, פורנוגרפיה וכן הלאה.⁸ התנועה קיבלה רוח גבית מן הגל השני של הפמיניזם, שהחל במקביל וביקש לפורר את המבנים המשפחתיים המסורתיים.⁹ מהפכה זו לא חדרה במלואה אל החברה הדתית, אך שינתה לבלי הכר את פני

4. ראו על כך בספרנו **אבוא ביתך**, חלק א, פרק א.

5. הגל הפמיניסטי הראשון, שזמנו הוא מסוף המאה ה-18 ועד אמצע המאה ה-20, ביקש להעניק שוויון זכויות לנשים בחברה.

6. שהרי בסופו של דבר הפרדה מביאה לעיתים לידי אי-שוויון, בעיקר בהקשרים שבהם אחד המינים דומיננטי יותר (למשל כנס מנהלים נפרד בחברה שבה 90% מהמנהלים הם גברים).

7. כפי שכתב בעל ה**לבוש** (או"ח, מנהגים, אות לו): "דעכשיו מורגלות הנשים הרבה בין האנשים ואין כאן הרהורי עבירה כל כך".

8. על יסודותיה הרוחניים של מהפכה זו ושוויון הנוצריים ראו בחיבורו של ניל מנוסי, **שורשי המהפכה המינית בראי היהדות והנצרות**. זמין במרשתת.

9. ראו למשל 1970, *Sexual Politics*, New York. על המהפכה האי-מינית המתחוללת במאה ה-21 ראו Karli June Cerankowski and Megan Milks (eds.), *Asexualities: Feminist and Queer Perspectives*, New York and London 2014.

השיח שעיימו באה החברה הדתית במגע. ערכים של צניעות וגבולות בין המינים, שהיו בעבר נחלת הכלל, נתפסים כעת מוזרים ומשונים. אפשר שהדוגמה הבולטת ביותר לשינוי בתפיסת המיניות, שבו כמעט שלא נדון בספר זה, היא היחס להומוסקסואליות: עד שנת תשמ"ח קבע החוק הישראלי עונש של עשר שנות מאסר על קיום יחסים חד-מיניים,¹⁰ ואילו כיום הוא מכיר (בעיקר במסגרת פסיקות בג"ץ) בזוגיות הומוסקסואלית כזוגיות נורמטיבית ברוב התחומים עד שהאפשרות לאסור בחוק את עצם היחסים נשמעת מופרכת באוזני אדם מן השורה.

על ההיבטים הללו, הקשורים באופן ספציפי לתחום המיני, יש להוסיף את הקושי של חלקים מסוימים של הציבור הדתי-לאומי לקבל את ההלכה כסמכות עליונה ומוחלטת; קושי הבא לידי ביטוי בסוגים שונים של 'דתיים-לייט' או 'דתיים על הרצף' לגוונים השונים.¹¹

התמודדות הלכתית עם אתגרי התקופה

כיצד עלינו להתמודד עם המציאות החדשה שניצבת לפתחנו? ככלל נדמה שאפשר להצביע על שלוש גישות עקרוניות רווחות בעולם ההלכה ובציבור: גישה אחת נוקטת שבדור פרוץ כמו שלנו מחובתנו ללכת אל הקיצוניות השנייה ולחתור להפרדה מוחלטת ככל האפשר בין המינים. גישה זו רווחת בחברה החרדית וגם בחלקים מן החברה הדתית-לאומית והיא באה לידי ביטוי באירועים נפרדים, באוטובוסים נפרדים, בתנועות נוער נפרדות וכן הלאה.¹² הבסיס של גישה זו נמצא בדברי הטור (אה"ע, סימן כא) שהובאו בשו"ע (שם, א): "צריך אדם להתרחק מן הנשים מאד מאד", ובהנחיות שונות ברוח זו שנמצאות בדברי חז"ל והפוסקים.¹³ יש בגישה זו היגיון רב: יצר העריות מוצא כל העת דרכים חדשות להופיע בהן, וכנגדן יש לייצר תגובה הולמת. בדור שבו נשחקו הנורמות הישנות של הצניעות הטבעית, יש למלא

10. ראו: סעיף 351 לחוק העונשין, התשל"ז-1977; תיקון 22 לחוק העונשין, התשמ"ח-1988.
 11. תופעה זו נידונה בין השאר בכמה מאמרים שנתפרסמו במהלך קיץ תשע"ח. ראו: הרב יהודה ברנדס, 'מחיר הרצף', מוסף שבת, מקור ראשון, כ"א בתמוז תשע"ח; הרב שלמה וילק, 'הלכה במבחן', מוסף שבת, מקור ראשון, כ"ט בתמוז תשע"ח; רגב בן-דוד, 'לקראת מפה חדשה: דתי הרצף כיהודים מורשתיים', מוסף שבת, מקור ראשון, ג' באב תשע"ח.
 12. על גישה זו בהרחבה ראו הרב יובל שרלו ורן חורי, חברה שלמה: חברה צנועה מעורבת לכתחילה, תל-אביב תשע"א.
 13. כגון "אל תרבה שיחה עם האשה" (משנה, אבות פ"א מ"ה).

את מקומן בחומות הפרדה מלאכותיות.¹⁴ יחד עם זאת, נראה שגישה זו אינה בת-יישום בחברה הדתית המודרנית המעורה בכל מרחבי החיים של החברה הישראלית: בצבא, באקדמיה ובמקומות העבודה.

לפי גישה שנייה, הכללים העתיקים שוב אינם תקפים בחברה המודרנית: שמירת נגיעה אינה רלבנטית כיום ביחסים בין גברים לבין נשים; איסור קול אישה הוא איסור מופרך בסביבה התרבותית שבה אנו חיים; וכיסוי ראש הוא פריט לבוש מביך שאבד עליו הכלח. בחברה הרחוקה שנות אור מן המציאות שבה נוצרו הלכות צניעות, אין הצדקה לקיים אותן ככתבן.¹⁵ הבסיס ההלכתי לגישה זו נמצא בדברי הגמרא (קידושין פב ע"א) "הכל לשם שמים", כפי שפירש אותם הריטב"א (חידושי הריטב"א, שם, ד"ה הכל): "הכל כפי מה שאדם מכיר בעצמו... ואם מכיר בעצמו שיצרו נכנע וכפוף לו ואין מעלה טינא כלל מותר לו להסתכל ולדבר עם הערוה ולשאול בשלום אשת איש". דהיינו הלכות צניעות לא נחקקו בסלע והן תלויות הקשר ועשויות להשתנות לפי המציאות ורוח הזמן. ואכן, כמעט אין מי שיחלוק על כך שהנחייתו של הרמב"ם, שאין להניח לאישה לצאת מביתה יותר מפעם או פעמיים בחודש (משנה תורה, הלכות אישות, פי"ג הי"א), שוב איננה רלבנטית כיום. דוגמה קרובה יותר היא קביעתם של גדולי הפוסקים בתחילת המאה ה-20 שאסור לנשים להצביע בבחירות, קל וחומר להיבחר בהן: בעוד בזמנו הצטרף אל האוסרים הראי"ה קוק,¹⁶ כיום אין איש מתלמידי תלמידיו האוחז בשיטה זו, ואף בחברה החרדית היא נכחדה כמעט לחלוטין. ממילא יש מקום לומר שהלכות היחסים בין המינים אמורות לשקף את הנורמות החברתיות המקובלות ואין צורך לקבע את הניסוחים המצויים בדברי חז"ל והפוסקים. הבעיה

14. מייצג בולט של גישה זו הוא הרב מנשה קליין, מחבר שו"ת משנה הלכות. ראו למשל את תשובתו בעניין 'אל תרבה שיחה עם האשה' (שם, חלק ט, סימן שיא).

15. דברים העשויים להזכיר רוח זו כתב הרב שג"ר, שיעורים על ליקוטי מוהר"ן, חלק ב, אלון-שבות תשע"ה, עמ' 385: "כוחה של ההלכה כאשר היא ממשות חיייו של היהודי, כאשר הוא אינו נצרך להנמקות חיצוניות כדי לקיימה. רק כך היא יכולה לייצג את האלוקי ולהחרידו לחיינו; היא מאבדת את ערכה כאשר היא הופכת לאידיאולוגיה, קרי נזקקת למערכת הצדקות חיצוניות שמעבר לה. לכן אין משמעות להלכה אם היא אינה מעצבת עולם שלם. למשל, כאשר אנו חיים בתוך עולם מערבי, ומנסים לשלב לתוכו את הוראות ההלכה בנושאי צניעות, ברור שנגרש צרימה וכפייה".

16. ראו על כך במבוא לחלק א של ספרנו אבוא ביתך, וכן: תמר רוס, 'היבטים פמיניסטיים במשנתו האוטופית של הרב קוק', בתוך: יהודע עמיר (עורך), דרך הרוח: ספר היובל לאליעזר שביד, ירושלים תשס"ה עמ' 717-752; אבינעם רוזנק, ההלכה הנבואית, ירושלים תשס"ז, עמ' 246-

בגישה זו היא שבהיעדר גדרים הלכתיים ברורים עתיד כל ערך מופשט להתפורר ולהתמוסס, ודאי כאשר מדובר בערך המנוגד במהותו ליצרים האנושיים הבסיסיים ביותר.

בספר זה ננקוט גישה שלישית: הגישה ההלכתית. בכל סוגיה נבקש לברר את דברה המדויק של ההלכה, ולהציב אותו כמסגרת המחייבת שבתוכה עלינו להתנהל. מובן כי חלו שינויים מציאותיים רבים לאורך השנים ואין בכוונתנו להתעלם מהם; אך נבקש לתת להם מקום במסגרת ההגדרות ההלכתיות שלתוכן הם נכנסים, כדרכה של תורה. לא נוותר גם על השאיפה לתוספת צניעות וקדושה, אך נבחין בין עיקר הדין לבין מידת חסידות והנהגות של פרישות.

אנו סבורים שלגישה זו יתרונות רבים על פני חברותיה, הן בנוגע לדיני צניעות וקרבה בין המינים הן ביחס למרחב ההלכתי כולו. גישה זו נובעת מתוך אמון בשפה ההלכתית המחזיקה את עם ישראל ואת ערכיו במשך אלפי שנים. הרמב"ם כבר קבע בעיקרי האמונה שלו כי "זאת התורה לא תהא מוחלפת"¹⁷, וביאר במורה הנבוכים (חלק ג, פרק מא) שגם אם יש צורך בשינוי של פרט זה או אחר, עלינו לעשות זאת במסגרת הכלים ההלכתיים שהעניקה לנו התורה (הכוללים גם הוראות שעה ותקנות) ולא מתוך תודעה של שינוי כללי המשחק; זאת משום שכוחה של ההלכה הוא בהיותה חוק אחיד וקבוע, וכאשר מערערים על כך מאבדים את כל התוקף של הערכים שהיא מנחילה.¹⁸ משום כך אין להתיר את שאסרו חכמי ההלכה, ומאידך גיסא גם אין לאסור את אשר התירו. ההיצמדות להכרעה ההלכתית הכרחית לשם יצירת אמון במוסד ההלכה. כך כתב הראי"ה קוק זצ"ל (שו"ת אורח משפט, או"ח, סימן קיא):

חלילה לנו לחשוב שע"י מה שאנו מתירים את המותר... כי בזה נתן פרצה לפני הפורצים, חלילה. אדרבא, כשיראו העם כולו שמה שהוא מותר אנחנו מתירים,

17. כך הוא נוסח המובא בסידורים. ניסוחו של הרמב"ם עצמו בפירוש המשנה (סנהדרין, פרק י) שונה מעט בסגנונו אך דומה בתוכנו. הראשונים דנו בעיקר אמונה זה והתפלמסו על אודותיו. ראו: אור השם (לר"ח קרשקש), מאמר שלישי, חלק א, כלל ה, פרק א; ספר העיקרים (לר"י אלבו), חלק ג, פרקים יג-יט; ראש אמנה (לר"י אברבנאל), פרק יג; נוה שלום (לרבי אברהם שלום), מאמר י, פרק ד.

18. רעיון דומה נמצא אצל אריסטו, פוליטיקה, ספר ב, פרק 8. ראו אליעזר חרד, התורה והטבע בכתבי הרמב"ם, ירושלים תשע"א, עמ' 335-362. דברים ברוח זו כתב גם הראי"ה קוק (לנבוכי הדור, פרק יד): "והנה מטעם שמירת המרכז הרוחני שבתורה והידיעה שהיא עצת ד' להורות דרך החיים, ואם יחל העם להנהיג קלות במקצתה, הלא דייתקי שבטל דבר אחד ממנה כולה בטלה, על כן חלילה לבטל אות אחת מן התורה גם אם ישתנו הזמנים".

מבוא – לדרך הפסיקה של הספר

אז יאמינו ביותר שכל מה שאנו אוסרים הוא מפני שכך הוא דין תורה או מנהג ישראל שהוא גם כן תורה. אבל אם נאסור אפילו דברים הבאים על ידי המצאה חדשה שלא היה מעולם כלל, יאמרו שהרבנים חפצים להחמיר מלבם ואינם חסים על הצבור, ובזה יש נתינת יד לפרצות גדולות, ד' ישמרנו.¹⁹

כלומר ההבחנה בין איסור הלכתי לבין סברות אישיות היא הבחנה הכרחית כדי שהפסיקות המחמירות יתקבלו מתוך אמון. הבחנה זו חשובה עשרת מונים בדורנו, דור מהפכת המידע, שבו כל קביעה הלכתית נתונה לביקורת של אלפי אנשים משכילים עם מאגרי מידע תורניים נגישים. מי שיאסור את המותר, גם אם מתוך כוונות נאצלות, ייחשף עד מהרה ודבריו לא יזכו לאמון הציבור. משום כך הדרך הנכונה, בתחום זה יותר מאשר בתחומים אחרים, היא להבחין בין עיקר הדין לבין המחויבות האישית להתעלות בצניעות ובפרישות. כך אכן נהג בעל ספר החינוך (מצווה קפח):

אין באפשר להגיד פרטי הענינים שידע האדם לעשות לקרב אליו דעת האשה... ולכן הזכירו זכרונם לברכה מהם קצת, ובשאר יזהר כל אחד ואחד לשמור עצמו לפי מה שימצא את גופו, כי השם יראה ללבב.

ומכל מקום... מכל מה שהזכירו זכרונם לברכה אין אדם רשאי לזוז ממוסרם הטוב.

דהיינו ההלכה קבעה בגדרים מוחלטים רק חלק קטן מן התחום של הקרבה בין המינים, ויש להתייחס אליהם כאל מסגרת בסיסית שאותה אין לפרוץ ועל גביה יש להקים סייגים נוספים ההולמים כל אדם ואדם באופן אישי.

מתוך הדבקות בשפה ההלכתית, נבקש להישיר מבט אל המציאות ולהיות מודעים לכך שרוב ככל בני הציבור הדתי-לאומי לומדים ועובדים במסגרות מעורבות וחשופים במידה ניכרת לתרבות המערבית - לא על מנת להתיר את האסור, אלא כדי להכיר בכנות בהשלכות ובמשמעויות של כל פסיקה ולוודא שהדרך שאנו מציגים יכולה לעמוד במבחני החיים ולשמש דרך לרבים ללא תחושה של שקר וצביעות. כך נבקש

19. כך כתב גם הרש"ר הירש בשו"ת שמש מרפא (סימן עט): "נהיה עמוד ברזל וחומת נחשת לכל המתפרצים בעם, בכל אשר יש בו באמת נדנוד עבירה והריסת הדת. אבל בכל דבר שאין בו שמץ איסור נהיה רך כקנה ולא נקשה ערפנו, אז גם לתוכחתנו על עון יטו און. אכן, אם גם בדבר שאין בו נדנוד עברה נתנגד להם, גם בתוכחתנו על עון פלילי ישימו תהלה לאמר: אף זה אינו כי אם עקשות לב וקשיות עורף ממורנו, הלא גם על דבר מותר ריב יריב עמנו".

אבוא ביתך

ליצור דרך שאותה יבור לו האדם החפץ להיות מעורב ברעת עם הבריות ויחד עם זאת להיות מחויב לעולם של הלכה וקדושה.

שער ראשון
קרבה בין המינים - מגע וייחוד

א

מגע בין המינים במסגרות טיפוליות

"במסגרת השירות הלאומי אני מתנדבת במקום המשמש כמעון לילדים שנפלטו ממערכות החינוך. מרבית הילדים במעון הם ילדים למשפחות הרוסות שלא סיפקו לילדיהן את אוירת החמימות המשפחתית שכל ילד זקוק לה; ואני חשה לא-פעם את חשיבות המגע הפיזי בילדים הללו שגורלם לא שפר עליהם והם חסרים חום גופני. האם מותר לי לחבק אותם או להעניק להם תמיכה פיזית אחרת?"

"אני עובדת במרכז שיקומי המיועד לפגועי ראש בעלי צרכים מיוחדים. אופי העבודה שלי אינו דורש מגע פיזי, לפחות לא באופן מהותי, אך לעיתים אני חשה שמגע כזה נדרש; לדוגמה במסיכות ואירועים שבהם משמיעים מוזיקה והחניכים רוקדים עם אנשי הצוות. מבחינתי, נתינת יד במקרה כזה היא חלק מן העבודה הטיפולית ואני מרגישה שהימנעות ממנה עשויה לפגוע בהם. האם הדבר מותר?"

פתיחה

בניגוד לרוב הסוגיות ההלכתיות, סוגיית הקרבה בין המינים אינה נוגעת לתחום שבין האדם לעצמו אלא עוסקת בממשק בינו לבין החברה. לדוגמה, יכול אדם ללמוד כמה שנים באוניברסיטה, לאכול אוכל כשר, להתפלל בהפסקות ולהתלבש כרצונו, והנקודה היחידה שבה ייווצר מתח בינו לבין הסביבה החילונית תהיה כשנשיאת האוניברסיטה תושיט לו את ידה ללחיצה בטקס הענקת התעודות. בדומה לכך, לאחרונה פורסם

כי ישנם תושבים מוסלמים שנמנעת מהם קבלת אזרחות שווייצרית משום שאין הם מוכנים ללחוץ את ידי הפקידים בני המין השני, בעוד יתר חוקי האיסלאם מתקיימים ברשות היחיד ואינם מפריעים לאיש¹. משום מה, דווקא נושא זה הוא החוצץ בין תרבויות שונות.

כל כוח פועל לכל הכיוונים, וכפי שהתנהלותו של שומר ההלכה משפיעה על סביבתו, כך גם האווירה החיצונית מפעילה עליו לחץ וגורמת לו לחוש שהתנהגותו אינה 'נורמלית'. התבוננות רחבה וכנה על החברה המערבית החילונית, אל מול רעותה הדתית, איננה מותרת מקום לספק באשר לערך העקרונות של דיני עריות. חברה המבקשת קדושה ואידיאלים, ושואפת לשיתוף פעולה ענייני ומכבד בין גברים לנשים, זקוקה לסייגים ואיסורים בתחום המיני.² אולם לעיתים ישנם צרכים מיוחדים המציבים סימני שאלה סביב גרדי ההלכה.

מאז סדרת מחקרים שנערכו בשנות הארבעים של המאה הקודמת,³ עלתה המודעות החברתית לצורך של כל ילד וכל אדם בקשר אישי חם ואוהב. ילדים שאינם זוכים לקשר כזה בסביבתם הטבעית מקבלים אותו במוסדות ובמסגרות שונות שבהם הם שוהים, ולשם כך דרושים (מלבד אנשי מקצוע) מתנדבים רבים; ואכן בני נוער רבים, חלקם הגדול מן הציבור הדתי-לאומי, פועלים בתחום זה – במסגרת תנועות הנוער ועמותות שונות ובעיקר במסגרת השירות הלאומי. מדי שנה, אלפי בנות שסיימו את בית הספר התיכון מטות את שכמן ומסייעות בתחומי הרווחה והחינוך בכל רחבי מדינת ישראל. מתנדבות אלו עושות עבודת קודש, ושם שמיים מתקדש על ידן בהביאן אור של תקווה ונחמה במקומות שמציאות החיים בהם אינה פשוטה.

1. התופעה המתפשטת במדינות אירופה של אילוף נשים מוסלמיות להימנע מלבוש 'צנוע מדי', היא תנועת-נגד חילונית שאיננה מאפיינת מצב עניינים נורמלי.

2. ראו למשל במאמרו של הרב ניר מנוסי, 'נוגע, לא נוגע: כיצד התחלתי לשמור נגיעה', מוסף שבת, מקור ראשון, ה' בניסן תשע"ח.

3. הידועים במחקרים אלה הם: מחקרו של ספיץ שהצביע על חשיבות המגע בתינוקות ששהו בתחילת חייהם בבתי חולים; מחקרו של הרלוו שהראה כי גורי קופים מעדיפים מגע מלטף על פני מזון; ומחקרו של סקילס שהראה שיפור בתפקודם של יתומים שנמסרו לטיפול נערוות בעלות פיגור שכלי. ראו: René A. Spitz and Katherine M. Wolf, 'Anaclitic Depression: An Inquiry into the Genesis of Psychiatric Conditions in Early Childhood', *Psychoanalytic Study of the Child* 2, 1946, pp. 313-342; Harry F. Harlow, 'The Nature of Love', *American Psychologist* 13, 1958, pp. 673-685; Harold M. Skeels and Harold B. Dye, 'A Study of the Effects of Differential Stimulation on Mentally Retarded Children', *American Journal of Mental Deficiency* 44, 1939, pp. 114-136.

אחד מתפקידיהן הנפוצים ביותר של בנות השירות הוא לשמש כתובת חינוכית ומשען נפשי לילדים בעלי צרכים מיוחדים, או לילדים שגדלו במשפחות הרוסות ומשוועים לחום ואהבה. מציאות זו מעוררת דילמות הלכתיות מורכבות שאחת מהן היא שאלת מערכת היחסים הפיזית, הרצויה והמותרת, בין המינים במסגרת כזו. בפרק זה נעסוק בעיקר בכירור מהותו של האיסור על קרבה פיזית בין גברים ונשים, ובכירור גדריו. כמו כן נבחן באיזו מידה יש משמעות למצוקתם של המטופלים לעניין זה.

א. תוקף איסורי קרבה לעריות ומקורם

בפרשת אחרי מות נאמר: "אִישׁ אִישׁ אֶל כָּל שָׂאֵר בְּשָׂרוֹ לֹא תִקְרְבוּ לְגִלּוֹת עֲרוּהָ אֲנִי ה'..." וְאֶל אִשָּׁה בְנֵדוּת טְמֵאָתָהּ לֹא תִקְרַב לְגִלּוֹת עֲרוּתָהּ" (ויקרא י"ח, ו-ט). משמעו הפשוט של המונח "תקרב" הוא יחסי אישות, כפי שכתבו אבן-עזרא וחזקוני (שם); אך חז"ל למדו ממילה זו כי יש להרחיב את האיסור לפעולות נוספות וכך אמרו (תורת כהנים, אחרי-מות, פרשה ט): "אין לי אלא שלא יגלה מנין שלא תקרב? תלמוד לומר 'לא תקרב'".

בתורת כהנים מבוואר אם כן שישנן פעולות שנאסרו משום 'קרבה' אך לא ברור מהן אותן פעולות.⁴ תיאור מפורט יותר אפשר למצוא באבות דרבי נתן (נוסחא א, פרק ב):

איזהו סייג שעשתה תורה לדבריה?... יכול יחבקנה וינשקנה וידבר עמה דברים בטלים? תלמוד לומר "לא תקרב". יכול תישן עמו בבגדיה על המטה? תלמוד לומר "לא תקרב".⁵

4. עיינו למשל בדברי הרמב"ן (השגות הרמב"ן לספר המצוות, לא-תעשה שנג): "והנה לדעתי הברייתא השנויה בספרא אינה אלא לאיסור השכיבה בקירוב כשר כשיהיו שניהם ערומים".
5. ראו שמות רבה, פרשה טז, אות כ: "האשה נקראת גפן שנאמר אשתך כגפן פוריה, אמר הקדוש ברוך הוא: אל תאמר הואיל ואסור לי להשתמש באשה, הריני תופשה ואין לי עון, או שאני מגפפה ואין לי עון, אני נושקה ואין לי עון. אמר הקדוש ברוך הוא: כשם שאם נזיר שלא לשתות יין, אסור לאכול ענבים לחים ויבשים ומשרת ענבים וכל היוצא מגפן היין, אף אשה שאינה שלך - אסור ליגע בה כל עיקר, שכן שלמה אומר היחתה איש אש בחיקו ובגדיו לא תשרפנה כן הבא אל אשת רעהו לא ינקה כל הנוגע בה. לכך סמך הקדוש ברוך הוא פרשת נזיר לפרשת סוטה שהן דומות זו לזו, וכל מי שנוגע באשה שאינה שלו מביא מיתה על עצמו". האיסור העולה ממדרש זה נראה רחב יותר, אך לא ברור מהי חומריו.

באבות דרבי נתן מפורש שאסור לאדם לחבק ולנשק את אשתו כשהיא נידה, וכן אסור לו לישון עימה באותה מיטה. לאור מקורות אלה מוסכם על הפוסקים שיש לאסור קרבה לעריות, אלא שנחלקו הראשונים בשאלת תוקף האיסור. הרמב"ם כתב בספר המצוות (לא־תעשה שנג, בתרגום הרב קאפח):

שהזהירנו מלהתענג באחת מכל העריות ואפילו בלא ביאה. כגון החבוק והנשוק וכיוצא בהן ממעשה ההתעלסות... כאילו יאמר לא תקרבו אליהם קרבה המביאה לגלות ערוה... וכבר כפל האזהרה באיסור הדברים המכוערים הללו ואמר "לבלתי עשות מחקות התועבות".

וכך פסק גם במשנה תורה (הלכות איסורי ביאה, פכ"א ה"א):

כל הבא על ערוה מן העריות דרך איברים או שחבק ונשק דרך תאוה ונהנה בקרוב בשר הרי זה לוקה מן התורה, שנאמר "לבלתי עשות מחקות התועבות" וגו' ונאמר "לא תקרבו לגלות ערוה", כלומר לא תקרבו לדברים המביאים לידי גילוי ערוה.

בדבריו הזכיר הרמב"ם פסוק נוסף החותם את פרשת אחרי מות: "וְשִׁמְרֶתֶם אֶת מִשְׁמְרֹתַי לְבִלְתִּי עֲשׂוֹת מִחֻקֹּת הַתּוֹעֵבוֹת אֲשֶׁר נַעֲשׂוּ לְפָנֵיכֶם" (ויקרא י"ח, ל). בפירוש המשנה (סנהדרין פ"ז מ"ד) הסביר הרמב"ם מהו היחס בין איסור 'לא תקרבו לגלות ערוה' לבין איסור 'לבלתי עשות מחוקות התועבות':

הבא על ערוה מן העריות דרך איבריך או שנשק אחת העריות או שחבק או שנגע באבר מאבריה כדי ליהנות, באיזה אבר שיגע מאברי גופה כגון אותם המתחככים ביד וברגל... וכן המצחק עם אחת העריות, והשחוק עמה והקריצה בעין לשם תענוג,⁶ כל זה אסור והעושה אותם חייב עליהם מלקות, והם כולם כלולים בתוך שני לאוין האמורים בתורה: האחד הוא אמרו יתעלה "לא תקרבו לגלות ערוה",

6. הרחבת איסור התורה ל"רמיזה וקפיצה" מובאת גם במניין המצוות הקצר לרמב"ם (הקדמה למשנה תורה, לא־תעשה שנג), והרמב"ן (השגות הרמב"ן לספר המצוות, לא־תעשה שנג) כתב עליה: "והם באמת דברים בטלים שיהיה במדבר עם אשתו נדה שיחה בטלה לאו ומלקות מן התורה". ואכן בהלכותיו הזכיר הרמב"ם פעולות אלו רק בהלכה ב: "העושה דבר מחוקות אלו הרי הוא חשוד על העריות; ואסור לאדם לקרוץ בידי וברגליו או לרמוז בעיניו לאחת מן העריות או לשחוק עמה או להקל ראש ואפילו להריח בשמים שעליה או להביט ביפיה אסור, ומכין למתכוין לדבר זה מכת מדרות" (משנה תורה, הלכות איסורי ביאה, פכ"א ה"ב).

כאלו אמר התרחקו מדברים המקרבים והמרגילים לגלוי ערוה וכך פירשוהו עליהם השלום לא תקרבו ולא לגלות ערוה; והשני אמרו "לבלתי עשות מחקות התועבות", ואלו שאמרנו ודומיהן נקראין חקות התועבות.

מדברי הרמב"ם עולה כי מדובר בשני איסורים נפרדים: איסור 'לא תקרבו לגלות ערוה' עוסק בחשש שמא מעשי הקרבה יובילו לידי גילוי ערוה; והשני אמרו "לבלתי עשות מחקות התועבות" עניינו התייעוב שקיים במעשים אלו בפני עצמם.⁷ על כל פנים, מדברי הרמב"ם ברור שמעשי קרבה אסורים מן התורה, וכן דעת רוב הראשונים: בעל ספר החינוך (מצווה קפח), הסמ"ג (לאוין, מצווה קכו), הריטב"א (חידושי הריטב"א, שבת יג ע"ב), הריב"ש (שו"ת הריב"ש, סימן תכה), ר' מנחם המאירי (בית הבחירה, סנהדרין סו ע"ב), הראב"ד (פירוש הראב"ד על הספרא, אחרי מות, פרשה ח), רבנו יונה (איגרת התשובה) ועוד.

עם זאת, מן הגמרא במסכת שבת (יג ע"א) נראה כי איסור זה שנוי במחלוקת. הגמרא מביאה ברייתא ברוח המקורות הנזכרים: "מה אשת רעהו - הוא בכגדו והיא בכגדה אסור, אף אשתו נדה - הוא בכגדו והיא בכגדה אסור", ומעירה על כך: "ופליגא דרבי פדת, דאמר רבי פדת: לא אסרה תורה אלא קורבה של גלוי עריות בלבד". באופן פשוט נראה כי לדעת ר' פדת אפילו קירוב בשר מותר מן התורה (עיינו ברש"י, שם,

7. מדברי הרמב"ם לא ברור לחלוטין האם כל אחת מהפעולות כלולה בשני האיסורים: היה מקום להבין כי פעולות כגון שחוק וקריצה כלולות באיסור הקרבה ולא בדין חוקות התועבות, אך הרמב"ם לא הבחין בפירוש בין פעולות שונות. כמו כן, יש לדון האם ייתכן מצב שבו לוקים פעמיים (כלומר על כל אחד מהלאווים בפני עצמו).

8. כך עולה גם מלשון אבות דרבי נתן (שהזכרה לעיל): "סייג שעשתה תורה"; וכך מפורש יותר בספר החינוך (מצווה קפח): "שנמנענו מהתקרב עם הערוה שום קורבה, לפי שידוע כי הקורבה סיבה אל גילוי ערוה". כיוצא בזה כתב גם בשו"ת בית הלוי (חלק א, סימן א) וכך הסביר מדוע הותר קירוב בשר עם יבמה אף שמצוות ייבום נעשית רק בביאה עצמה. גם הקרית מלך רב (חלק ב, סימן כו) כתב כי מי שאינו יכול להתקשות, וממילא אינו יכול לבוא על העריות, לא נאסר גם בחיובק ונישוק (ראו שו"ת ציץ אליעזר, חלק ו, סימן מ, פרק כב, וראו בהרחבה להלן עמ' 75 ואילך).

9. אומנם יש להעיר כי הפסוק עצמו, "וּשְׁמַרְתֶּם אֶת מְשַׁמְרֵתֵי לְבַלְתִּי עֲשׂוֹת מִחֻקֹּת הַתּוֹעֵבוֹת", רומז על התרחקות וסייג, כפי שפירש הספורנו על אתר: "שמרו גם את המצוות שצויתני לשמירה וגדר שלא תכשלו בכל אלה", וכעין זה כתב גם האלשיך (שם); אך הרמב"ם לא הזכיר את חלקו הראשון של הפסוק (וראו חזקוני על אתר: "מחקות התועבת - שמגפפים ומגשקים ומתוך כך באים לידי זימה").

ד"ה גילוי, ¹⁰ והרמב"ן (השגות הרמב"ן לספר המצוות, לא־תעשה שנג) כתב שמן הסוגיה עולה שחכמים הסכימו להנחה זו: "נבין מהם כי אצלם זה האיסור מדרבנן, או יהיה מן התורה דכל דמתהני מאיסורא איסורא הוא כענין בחצי שיעור". לאחר מכן נראה שהרמב"ן מתלבט מעט לגבי תוקף האיסור, ¹¹ אך בהמשך הוא מכריע בכירור שדיני קרבה "אינם אלא גדרים וסייגים להתרחק מן העבירות וסמכו אותם למקרא". לעמדה זו הצטרפו הרשב"ץ (זוהר הרקיע, לא־תעשה יא) ורבנו ירוחם (תולדות אדם וחוה, נתיב כג, חלק ב), וייתכן שזו גם דעת ראשונים נוספים שלא הזכירו מצווה זו במניין המצוות שלהם. ¹²

אכן, העמדה הרווחת יותר בראשונים היא עמדת הרמב"ם, וכן פסקו הטור (אה"ע, סימן כ), השו"ע (שם, א) והלבוש (שם). ¹³

לסיום סעיף זה יש להדגיש כי מעשי קרבה אסורים מן התורה גם בפנויה נידה, ¹⁴ כפי שהוכיח הריב"ש (שו"ת הריב"ש, סימן תכה) באריכות, ואף לגבי פנויה שאינה

-
10. עיינו בראשונים על אתר שהציעו להבין את דברי ר' פדת גם באופנים אחרים.
11. הרמב"ן שוקל לחדש מושג של 'חצי שיעור באיכות' שהאחרונים דנו בו רבות. ראו למשל את הדיון בשיטת הרמב"ם (משנה תורה, הלכות מאכלות אסורות, פ"ח הט"ז) בעניין הנאה מאיסורים הנחשבת כחצי שיעור של אכילה: בנושאי הכלים שם, ובמשנה למלך, הלכות יסודי התורה, פרק ה, הלכה ח.
12. כגון היראים, בה"ג ורס"ג. כך עולה גם מפשט דברי הרשב"א בתשובה (שו"ת הרשב"א, חלק א, סימן א'קפח), אף שבמקום אחר (שם, תשובות המיוחסות לרמב"ן, סימן קכז) נראה שהוא מתלבט בעניין זה.
13. בשו"ת יביע אומר (חלק ה, אה"ע, סימן ה) כתב הרב עובדיה יוסף: "אין לנו בזה הכרעה ברורה כדעת הרמב"ם"; אך בספרו טהרת הבית (חלק א, עמ' לז) כתב שדעת רוב הראשונים כרמב"ם. דיון בדברי הרב עובדיה יוסף ראו גם בשו"ת תפלה למשה, חלק ה, סימן לט, הערה 2, ובספר גן נעול, חלק ג, פרק טז, הערה 16. ספר גן נעול הוא חיבור מקיף על הלכות צניעות והלכות ייחוד ומחברו הוא הרב יעקב לוי. הספר גן נעול על הלכות צניעות יצא בשלושה כרכים והפניה לגן נעול תוך ציון החלק, כפי שנעשה בהערה זו, מכוונת אליו. לעומת זאת, הפניה סתמית לגן נעול ללא ציון החלק מכוונת לכרך על דיני ייחוד. כמו כן יש להבחין בין ספר גן נעול לבין ספרו של הרב שלמה אבינר גן נעול: פרקי צניעות המצוטט אף הוא בחיבור זה.
14. בשו"ת משנה הלכות (חלק ד, סימן קפו) התלבט הרב מנשה קליין מהו הדין בגויה ונטה להקל: "לדעת הרמב"ם דלמדו מלא תקרבו נראה דבנכריות דליכא איסור דאורייתא דדוקא דרך חיתון אסרה תורה ואם כן אפשר דגם רבנן לא גזרו... דלגבי עובדי כוכבים נקרא לבו גס בה בשאר נשי ישראל כמו אשה לבעלה לגבי שאר נשים וחות דרגא אחת בעובדי כוכבים משאר נשי ישראל... ואף דרבנן גרשם מאור הגולה ב"ב נ"ז כתב דאסור להסתכל בנשים שעומדות בשעת הכביסה ואפילו בנשים נכריות התם שאני משום הרהור". אולם בספר גן נעול (חלק ג, פרק טז, סעיף לד) הביא הרב יעקב לוי מקורות רבים שבהם נאסרה גם נגיעה בנוכרית.

נידה כתב הרמב"ם (פירוש המשנה, סנהדרין פ"ז מ"ד) כי אומנם אין לוקים על מעשי קרבה עימה, "אבל כל אותם הדברים אסורים ואינם מותרים בשום אופן".¹⁵ כמו כן, בתורת כהנים (אחרי מות, פרשה ח) ובספר החינוך (מצווה קפה) מפורש כי האיסור חל באופן שווה על האיש ועל האישה.¹⁶

ב. נגיעה שאינה של חיבה: האם אסורה מדאורייתא?

ראינו כי לכל הדעות נאסרו מעשי קרבה כגון חיבוק ונישוק בין גברים לנשים (האסורות להם), ולדעת רוב הפוסקים מדובר באיסור תורה. אך עדיין יש לדון: האם כל נגיעה נאסרה או שמא רק נגיעה שיש בה פן של קרבה לגלות ערווה היא שנאסרה?¹⁷ בדברי הרמב"ם שהובאו לעיל מפורש שהאיסור מתייחס דווקא למגע שנעשה "דרך תאווה" וכדי ליהנות". המקור הראשון האוסר נגיעה שאינה של חיבה הוא שו"ת הרשב"א (תשובות המיוחסות לרמב"ן, סימן קכז):

שאלה: בעל המבין ברפואות, ואשתו נדה וחולה, ויש בעיר רופאים מוחזקין שמבינין כמותו, או יותר: היוכל הבעל למשש בדפק שלה...
תשובה: מסתברא שאסור. חדא, דאפשר דכל קריבה דאורייתא... אלא מאן דאסר שום קריבה, משום 'לך לך אמרין נזירא' כו'; אפילו הכי איסור דרבנן איסור הוא, דכיון דהוא חולי שאין בו סכנה לא נתיר בו איסור דרבנן.

15. בעל תורת השלמים (יו"ד, סימן קפג, ס"ק ד) הציע הוה"אמינא שלפיה איסורי נידה לא נאמרו בפנויה, משום שלא שייך בה הטעם שהובא בגמרא (נידה לא ע"ב) לדין נידה: "כדי שתהא חביבה על בעלה כשעת כניסתה לחופה". אך הפוסקים כולם תקפו בחריפות את עצם העלאתה של מחשבה כזו, כפי שהאריך להראות הרב עובדיה יוסף (טהרת הבית, עמ' לו).

16. כך כתב גם רש"י (ויקרא י"ח, ו): "להזהיר נקבה על הזכר", וכך הובא באוצר הפוסקים (אה"ע, סימן כ, ס"ק ה, אות ב) בשם החמדת שלמה ושו"ת מחנה חיים; ועיינו גם בספר עמודי אור, סימן קיח, אות א. שיטת יחיד מנוגדת אפשר למצוא בשו"ת שואל ומשיב (מהדורה רביעאה, חלק ג, סימן קלב): "על הקריבה שמביא לידי גילוי ערוה זה אינו רק על האיש, שטוב מראה עינים באשה יותר מהלך נפש... אבל האשה אינה נהנית מזה וגם אינה עושיית מעשה אף בגילוי ערוה ממש ולכך אינה לוקית על זה, וזה ברור כשמש".

17. אפשר ששאלה זו תלויה בהבנת מהות האיסור, דהיינו בהתלבטות האם נגיעה היא מעשה איסור עצמאי או שמא נאסרה רק מפני החשש שתוביל בהמשך לגילוי ערוה. אך אין הכרח לתלות את הדברים: גם אם הנגיעה היא איסור עצמאי, ייתכן שנאסרה רק נגיעה בעלת אופי של גילוי ערווה; ומאידך-גיטא גם אם הנגיעה היא סייג אפשר שהוא כולל כל סוג של מגע - שמא יתפתח בהמשך לכדי גילוי ערווה.

הרשב"א אסר לבעל למשש את הרופק של אשתו כשהיא נידה, ומדבריו משתמע כי לו היה מדובר בחולי שיש בו סכנה, המגע היה מותר. השו"ע (יו"ד, קצה, יז) פסק איסור זה להלכה, ובבית יוסף (יו"ד, סימן קצה) נטה לומר שיש לאסור את המגע אפילו במקום סכנה.

הרמ"א (על השו"ע, שם; וכן בדרכי משה, שם, ס"ק ו) השיג על פסיקת השו"ע וכתב בשם הגהת מרדכי כי "אותן שנוהרין מליגע בנשותיהן נדות כשהן חולות שזהו חסידות של שטות". מדברי הרמ"א עצמו לא ברור באיזו נקודה הוא חולק על השו"ע, אולם הש"ך (יו"ד, סימן קנז, ס"ק י) חלק על עצם קיומו של האיסור וכתב "דאף הרמב"ם לא קאמר אלא כשעושה חיבוק ונישוק דרך חיבת ביאה" (וכיוצא בזה כתב שם, סימן קצה, ס"ק כ).

מכל האמור עד כה עולה לכאורה כי דין נגיעה שאינה של חיבה בין גברים לנשים תלוי במחלוקת השו"ע והש"ך, אלא שכל הדברים הללו נאמרו ביחס לאשתו נידה, שהלכה פסוקה היא שאסור לנגוע בה "אפילו באצבע קטנה" (שבת יג ע"ב; שו"ע, יו"ד, קצה, ב). לא עוד אלא שמן המקורות הנזכרים עולה בבירור שבשאר עריות מותרת נגיעה כזו, שהרי בתשובתו עסק הרשב"א בדינו של בעל הרוצה לטפל באשתו בעצמו, וברור לרשב"א שאין איסור שרופא אחר יטפל בה. כך כתב גם הש"ך (יו"ד, סימן קצה, ס"ק כ): "המנהג פשוט שרופאים ישראלים ממששים הדפק של אשה, אף על פי שיש רופאים אחרים עובדי כוכבים, וכן עושים שאר מיני משמושים על פי דרכי הרפואה".

הבחנה זו, בין אישה זרה לאשתו נידה, מפורשת גם באור זרוע (חלק א, סימן שמא) הדין בהיתר לענוד טבעת לכלה נידה:

היכא שכבר הכינו צרכי הסעודה ופירסה נדה, הרי זה כונסה לכתחלה ומקדשה ומקבלת הטבעת מידו דכיון דעדיין לא נתקדשה ואינה מותרת לבוא עליה לית לך בה אם יגע בידה.

כלומר ההיתר לנגוע בידה של הכלה נובע מכך שאין היא עדיין אשתו של החתן. טעמה של הבחנה זו מבואר בשו"ת הרשב"א (חלק א, סימן א'קפח):

אפילו הושטת כלי מיד אשתו נדה לידו אסור לפי שלבו גס בה ובקריבות מעט איכא למיחש להרגל עבירה; אבל בשאר נשים שאין לבו גס בהן בדברים אלו כגון הושטת כלי וכיוצא בו אין בהם משום הרגל עבירה במי שאין לבו גס בה.

הרשב"א מסביר שכיוון שליבו של אדם גם (כלומר רגיל) באשתו, אסרו ביניהם כל קרבה כשהיא נידה, ואילו בשאר עריות אסרו רק "קריבה המביאה לידי הרגל עבירה"¹⁸. העולה מכל האמור הוא כי נגיעה שאינה של חיבה מותרת מדאורייתא בכל העריות, ובנידה היא נתונה במחלוקת. אומנם הבית שמואל (סימן כ, ס"ק א) כתב שלא כדברי הש"ך ולדעתו כל נגיעה ב'ערווה' אסורה מדאורייתא; אך החוות יאיר (סימן קפב) כתב שזוהי דעת יחיד והנודע ביהודה (תניינא, יו"ד, סימן קכב) כתב ש"פשט המנהג" כדברי הש"ך – אפילו באשתו נידה.¹⁹

ג. נגיעה שאינה של חיבה – האם אסורה מדרבנן?

עד כה ראינו כי לדעת רוב הפוסקים אין איסור תורה בנגיעה שאינה של חיבה, אך עדיין נותר לברר אם יש בה איסור מדרבנן. בשאלה זו התלבט כבר רבו של הש"ך, ר' יהושע העשיל בעל מגיני שלמה (שו"ת פני יהושע, אה"ע, סימן מד) שכתב: "ואפשר דאפילו מדרבנן אינה כי אם בנדה לא בשאר עריות... ומעשים בכל יום יוכיחו, והטעם דבנדה יש לחוש יותר להרגל עבירה משאר עריות כיון שהוא אשתו". המגיני שלמה נטה לומר כי בנגיעה בעלמא אין כל איסור, גם לא איסור מדרבנן, וכך מפורש לכאורה גם בלשון הט"ז (או"ח, סימן תרטו, ס"ק א) שכתב "דהא אשת חבירו שאסור לישן במטה אחת ומותר בנגיעה"²⁰.

אלא שבדברי הש"ך אפשר למצוא עמימות מסוימת. מצד אחד, הש"ך (יו"ד, סימן קנז, ס"ק י) הדגיש שדווקא איסור תורה לא קיים במגע כזה וכתב: "דאינו לוקה אלא בדרך תאוה וחיבת ביאה", וכי "ליכא איסור דאורייתא אלא כשעושה כן דרך תאוה וחיבת ביאה" (שם, סימן קצה, ס"ק כ); ומלשונו משתמע כי ישנו איסור דרבנן במגע כזה וכך דייק מדבריו הרב פיינשטיין (שו"ת אגרות משה, יו"ד, חלק ב, סימן קלז). גם השדי חמד (אסיפת דינים, מערכת חתן וכלה וחופה, אות כו) סבר שכל נגיעה אסורה

18. הבחנה זו אינה מוסכמת על כל הפוסקים ויש שכתבו שכל דיני הרחקות בין איש לאשתו נידה נאמרו גם בפנייה נידה (שדי חמד, אסיפת דינים, מערכת חתן וכלה וחופה, סימן כו), אך הרוב המוחלט של הפוסקים הקל בכך (רמ"א, אה"ע, כא, ה).

19. באוצר הפוסקים (אה"ע, סימן כ, סעיף א, אות ג) הובאו דבריהם של פוסקים רבים שסברו כדעת הש"ך.

20. עיינו גם במאמרו של הרב יהודה הרצל הנקין, 'נגיעה באישה: איסור תורה?!', צהר יח, תשס"ד, עמ' 137-139.

בכל אישה, ומשום כך התקשה להבין את המקורות שהתירו נתינת טבעת באצבע של אישה שעדיין אינה אשתו.²¹

מאריך-גיסא, הש"ך (יו"ד, סימן קנז, ס"ק י) הוכיח את עמדתו מכך "שהאמוראים היו מחבקים ומנשקים לבנותיהם ואחיותיהם" וכן משום ש"המנהג פשוט שרופאים ישראלים ממששים הדפק של אשה אפילו אשת איש או עובדת כוכבים אף על פי שיש רופאים אחרים עובדי כוכבים" (שם, סימן קצה, ס"ק כ). מן הדברים הללו משתמע כי מדובר בפעולה המותרת לכתחילה, וכן דייק גם הרב פיינשטיין (שו"ת אגרות משה, אה"ע, חלק ב, סימן יד; שם, אה"ע, חלק ד, סימן סד) שהתיר משום כך נסיעה באוטובוסים הכרוכה במגע בין נשים לגברים.

בשאלה זו, הלכה למעשה, אפשר למצוא כמה נימות בדברי הפוסקים. בעל העזר מקודש (אה"ע, סימן כ) נטה לומר "שיכול להיות שאסור קריבה לאשת איש ולערויות גם שלא בדרך חבת תאוה על כל פנים מדרבנן", משום ש"חשש התקלה קרוב שאולי כמעט יהיה לבו נוטה לתאוה ויותפס באיסור דאורייתא"; וחשש זה אינו קיים בנגיעה בבתו או אמו "כמו שלא חששו בה ביחוד כן אין חשש בנישוק ולא שייך שום מדת חסידות לחשוש בזה". מדבריו עולה כי מגע שאינו של חיבה נאסר רק במקום שבו ישנו חשש שמא האדם יתכוון לחיבת ביאה.

מדברי פוסקים רבים נראה כי בנגיעה שאינה של חיבה אין איסור גמור, אפילו מדרבנן, אלא חובת הרחקה לכתחילה. כך עולה מדברי המאירי (בית הבחירה, עבודה זרה יז ע"א, ד"ה אע"פ):

אף על פי שבאיסור קריבה פרשה תורה "לא תקרבו לגלות ערוה", שהדבר מוכיח על קריבה שלא בכונת גלוי ערוה שמותרת, מכל מקום צריך אדם להזהר על כל קריבה שבעולם.

כדברי המאירי כתב גם ר' חיים פלאג'י (שו"ת לב חיים, חלק ב, סימן ד): "הגם שקריבה

21. אף הגר"א (ביאור הגר"א, יו"ד, סימן קצה, ס"ק כא) כתב שבלי כוונת גילוי ערוה, האיסור "אינו אלא מדרבנן", אך דבריו נאמרו ביחס לנגיעה באשתו נידה, שנגיעה בה אסורה לכל הדעות לפחות מדרבנן; וראו גם בספר את צנועים חכמה (חלק ב, עמ' רעז-רפ) שציין פוסקים נוספים שאסרו מדרבנן כל מגע. יש להעיר כי בספר כפתור ופרח (סימן נח) נאמר שמישוש הדופק מותר משום שנגיעה יד ביד אינה אסורה מדאורייתא ומותר לעבור על איסור דרבנן לצורך חולה; ומדבריו משתמע שאפילו נגיעה טכנית של רופא אסורה מדרבנן באופן עקרוני (אכן, הכפתור ופרח התיר את הנגיעה לרופא גם משום ש'בעבידתיא טריד', ולא ברור לגמרי מהו היחס בין שני טעמי ההיתר).

פרק א – מגע בין המינים במסגרות טיפוליות

שאסרה תורה הוא קריבה של הנאה... אבל נגיעה בעלמא לא שמענו, עם כל זה נראה דאיכא איסורא". כיוצא בזה כתב גם ר' יאיר חיים בכרך (שו"ת חוות יאיר, סימן קפב): אף על פי שאין כאן קריבה של חיבה דאסרה תורה מכל מקום מכוער הדבר". ממקורות אלה עולה כי נגיעה שאינה של חיבה איננה אסורה לחלוטין ולמרות זאת איננה מותרת לגמרי.²²

יש שהבחינו בין סוגים שונים של מגע, וכך כתב הרב פיינשטיין (שו"ת אגרות משה, יו"ד, חלק ב, סימן קלז):

מדרבנן משמע דאסרו אף בלא חיבת ביאה, אם לא ניכר שאינו לחיבת ביאה... ומשמוש הרופאים ניכר שאינו לחיבת ביאה אלא לרפואה. ולפי זה גם לעולא וחבריו אסור דהא הוא מעשה חיבת ביאה רק שהם לא מתכוונים לזה שאסור מדרבנן, אבל מכל מקום לא גזרו בהו באחותו משום דבשביל דלא שייך בהו הרהור ותאוה לא יבואו לעבור בשאר נשים שהם אסורים בהו.

הרב פיינשטיין טען כי מגע שניכר כי הוא אינו קשור לחיבת ביאה, כגון משמוש הרופאים, הותר לכתחילה וכי מסתבר לכלול בהיתר זה גם נסיעה מעורבת באוטובוסים;²³ אך מגע שנראה כמגע של חיבת ביאה אסור מדרבנן גם אם בפועל אין מצויה כוונה כזו.²⁴

דברים דומים כתב הרב משה לוי (שו"ת תפלה למשה, חלק ה, סימן לט):

אפשר שאין בזה אפילו איסור מדברי סופרים, וגם מגונה לא הוי, דדוקא חיבוק ונישוק שבדרך כלל דרכו להביא לגלוי ערוה, לכן אף על פי שעושה כן שלא

22. כך כתב גם ר' יצחק הכהן רפפורט בספרו בתי כהונה (חלק ב, סימן יב): "דלאו דלא תקרבו אינו אלא כשעושה דרך תאוה והנאת שמוש, ואין עיקר האיסור אלא בכהאי גוונא – הא בר מינה אינו אלא בתורת פרישות וטהרה".

23. ראו בספר את צנועים חכמה, חלק ב, עמ' רעט.

24. הרב פיינשטיין חזר על עמדתו בתשובה נוספת (שו"ת אגרות משה, יו"ד, חלק ג, סימן נד, אות א): "מדרבנן אסרו גם שלא בדרך תאוה משום דאפשר לבא מזה גם להתקרבות בדרך תאוה, וגם בשביל הרואים שלא יבחינו ויחשבו שהוא דרך תאוה". מאידך גיסא, בכמה מקומות (שם, אה"ע, חלק ד, סימן לב, אות ט; שם, סימן סב, אות ב) כתב הרב פיינשטיין שאין כל איסור במגע שאינו של חיבה. יש שתמהו על הסתירה שבדבריו (ראו: לבושה של תורה, סימן עח, אות ו; גן נעול, חלק ג, פרק טז, הערה 27). אולם נראה כי גם אם יש סתירות קלות בין הניסוחים, כוונתו היא להבחין בין סוגים שונים של מגע, כמבואר למעלה.

בדרך תאוה וחיבה הרי זה מגונה ואסור... אבל נגיעה בעלמא שבדרך כלל אין דרכה להביא לגילוי עריות הואיל ואינה בדרך תאוה וחיבה, יש לומר שאין צריך להזהר בה כלל.²⁵

ננסה לחדד הבחנה זו מתוך דיון בהגדרת מגע של חיבה.

ד. מה נחשב נגיעה של חיבה?

בדברי הש"ך שנזכרו בסעיף הקודם הוצגו שני מקרי קצה: "חיבוק ונישוק דרך תאוה וחיבת ביאה" האסורים מדאורייתא; ו"מישוש הדופק" שהותר.²⁶ אך המקרים שבהם אנו דנים בפרק זה הם מקרי ביניים: אין הם נעשים "דרך תאוה וחיבת ביאה"; ומאידך גיסא יש בהם הפגנה של חיבה וקרבה שאינן קיימות בטיפול רפואי רגיל. לכן עלינו לבחון שתי שאלות: א. האם נאסרה נגיעה של חיבה לא־מינית? ב. האם המגע מוגדר לפי קריטריונים אובייקטיביים או שהאיסור תלוי בתחושות הסובייקטיביות של הנוגע?

1. נגיעה של חיבה לא־מינית

ברוב המקורות הקדומים נראה כי התשובה לשאלה זו ברורה, ואין איסור במגע של חיבה שאין בו תאוות ביאה. כך עולה מלשון פסיקתא זוטרתי (ויקרא י"ח, ו):

קריבה של גילוי עריות אסור אבל שאינה של גלוי עריות מותר. מנשק ומחבק את אחותו ואת דודתו ואת אמו.

וכן מדברי בראשית רבה (תיאודור־אלבק, פרשה ע, אות א):

כל נשיקה של תפלות בר מן ג': נשיקה של גדולה, ונשיקה של פרקים, נשיקה של פרישות... ר' תנחומא אמר: אף נשיקה של קריבות (שנאמר) "וישק יעקב לרחל" שהיתה קרובתו.

ממקורות אלה עולה שגם חיבוק ונישוק מותרים כאשר הם אינם נעשים מתוך חיבת

²⁵. הרחבה בעניין זה ראו בספר גן נעול, חלק ג, פרק טז, סעיף ד.

²⁶. על מהותו של מישוש הדופק ראו בשו"ת בני בנים, חלק א, סימן לח.

ביאה, וכך ברור גם מדברי הש"ך (יו"ד, סימן קנז, ס"ק י; ראו בסעיף הקודם) שהתבסס על מעשי האמוראים שהיו מחבקים ומנשקים את קרובותיהם. כך מפורש גם בספר **מגילת אסתר** (לא־תעשה שנג): "זה הלאו משמע דוקא כשהוא עושה חבוק ונשוק דרך חיבת ביאה והוא לא היה עושה כי אם דרך אהבת קורבה"; וכך כתבו גם פוסקים אחרים.²⁷

העזר מקודש (סימן כ) ניסח את הדברים באופן חד־משמעי:

נראה פשוט שגם בשיש בזה דרך חבה הרי זה כהנישוק לבנותיו ולאחיותיו, ורק דרך חיבת ביאה הוא האיסור; והיינו שבדעתו אז להתקרב אליה לביאה או שבדעתו היה כן לולי איזה מניעה שיש לפי שעה לפניו והוא מצפה אחר שעה או שתים ביום ההוא לבוא אליה, מה שאין כן כשהוא בהיסח הדעת מלבוא אליה.

כעין זה כתב ר' אליהו פוסק (**שו"ת מור ואהלות**, סימן קפג, אות יב) שהורה כי "חיבוק ונישוק בלב עצב" לא נאסרו אלא מדרבנן. לאור הבנה זו הגדיר הרב שלמה דיכובסקי מגע מרגיע של בעל באשתו בשעת הלידה כנגיעה שאינה של חיבה והתירה במצבים מסוימים.²⁸

מאידך־גיסא, בשו"ת דברי יציב (אה"ע, סימן לו) כתב הרב הלברשטאם ש"חיבוק ונישוק דהוא דרך חיבה ואהבה אף שאינו דרך חיבת ביאה אסור בכתו... כיון שדרך חיבה הוא איסור בעצם ולא משום סייג". לדעתו, גם חיבה לא־מינית נחשבת חיבה גמורה האסורה מעיקר הדין.

דיון בנגיעה של חיבה לא־מינית מצאנו בדברי האחרונים שעסקו בסוגיית לחיצת יד לאישה. לאור דברי המדרשים הנזכרים והמגילת אסתר מסתבר היה לומר שאין זו נגיעה אסורה, וכן כתב ר' משה פיינשטיין (**שו"ת אגרות משה**, אה"ע, חלק א, סימן נו): "ובדבר שראית שיש מקילין אף מיראי ה' ליתן יד לאשה כשהיא מושיטה אולי סוברין דאין זה דרך חבה ותאוה אבל למעשה קשה לסמוך על זה".

27. כגון שו"ת פני יהושע, אה"ע, סימן מד: "מנ"ל [=מנא לן] דנגיעת נדה הוי דאורייתא, דהרמב"ם ז"ל לא כתב כי אם חבוק ונשוק, וגם זה משמע דדוקא דרך תאוה". בשו"ת בני בני (חלק א, סימן לו) הביא הרב הנקין מקורות רבים לגישה זו.

28. הרב שלמה דיכובסקי, 'הרגעת יולדת ומעוברת', תחומין כג, תשס"ג, עמ' 237-240. יש לציין כי שם מדובר באשתו נידה, ומשום כך ההיתר הגובל דווקא למצב שבו היולדת טוענת שהיא זקוקה לכך מאוד.

הרב פיינשטיין חתם את דבריו בקביעה כי "למעשה קשה לסמוך על זה"; ובמקום אחר (שם, אה"ע, חלק ד, סימן לב) פירש מדוע:

להושיט יד לאשה כדרך הנותנים שלום בהפגשם ודאי הוא פשוט שאסור, דהרי יש לו לחוש גם לדרך חבה והנאה... איני רואה שום סתירה ממש שהתרתי לילך באוטובוסים דשם ליכא כמעט לכולהו ענין חבה.

כיוצא בזה כתב הרב צבי האגער בהערותיו לשו"ת בית שערים (או"ח, סימן רצד):

מכאן תוכחת מגולה על הנשים הסוחרות שדרךן כשמוכרין סחורה בשעת גמר המקח עושין האנ"ט שלא"ק (=תקיעת כף) עם אנשים זרים או עם עכו"ם דכיון דאסורין להם והוי ערוה לגבייהו אסור להן ליגע ידה בידם ובפרט דהוי קצת נגיעת חיבה ואקרובי דעתא.

וכך כתב גם הבן איש חי (עוד יוסף חי, פרשת שופטים, אות כב):

נשיקה על היד אינה דרך חיבה, אלא לפי נימוס העולם ודרך ארץ, דלא הוי חיבה אלא בנשיקה על הפנים או על המצח או על הדדים... ולכן נהגו להקל... מנהג אנשי אירופה כשיבא אורח לבית חבירו ואהובו יאחוז האורח בכף בעל הבית או האשה בעלת הבית... וזהו אות חיבת השלום, דודאי ירא שמים צריך שיזהר לבלתי יעשה זאת, כיון דהוא אחיזה ונגיעה יד ביד כדרך חיבה.

הפוסקים האריכו לדון בסוגיה זו על היבטיה השונים,²⁹ ולענייננו חשובה הגישה העקרונית העולה מדבריהם שלפיה יש מקום להגדיר גם לחיצת יד כנגיעה של חיבה. במבט ראשון דבריהם נראים תמוהים: כיצד אפשר להרחיב את המושג 'חיבת ביאה' גם ללחיצת יד? נראה שדברי האוסרים מבוססים על מושג ה'הנאה', כפי שהובא באורחות חיים (הלכות ביאות אסורות) בשם רבנו יונה:

אסור ליגע באשת איש בידיה או בפניה או בכל אבר מאיברייה מן התורה שנאמר

29. ראו בספרו של הרב אברהם וטרמן, רעך כמוך, עמ' 197-205; בספרו של הרב שמואל הבר, את צנועים חכמה, חלק ב, עמ' רצז-שח; ובמאמרו של הרב יובל שרלו, 'מקור איסור מגע באישה' המצוי באתר ישיבת אורות שאול.

פרק א – מגע בין המינים במסגרות טיפוליות

איש אל כל שאר בשרו לא תקרבו וכן הלכה ברורה שהקריבה הזאת היא הנגיעה בידיה או בפניה או בכל אבר מאיבריה כדי ליהנות מן המגע.

מוקד דבריו של רבנו יונה איננו ההתקרבות אל הביאה אלא ההנאה המקומית שנגרמת מן המגע. גורם זה יכול להתקיים גם במגע שלא נעשה בהקשר של ביאה, ואיסורו נובע מתפיסת איסורי קרבה כאיסור עצמאי שאיננו רק סייג לביאה, כמבואר בשו"ת הריב"ש (סימן תכה):

שאפילו קריבה לבד, ר"ל [=רצוני לומר] קריבה של הנאה, כגון חבוק ונשוק, אסורה מן התורה. ואפילו בלא יחוד, דליכא למיחש לביאה, לפי שהקריבה עצמה אסורה בלאו הזה.

כך הסביר גם הרב בנימין יהושע זילבר את האיסור (מקור הלכה, שבת יג ע"א, סימן יז, בירור הלכה, אות יד):

נתינת שלום לאשה בנתינת יד עוברין בלאו דלא תקרבו מן התורה... וזה פשוט דחיבוק ומגע היד זהו דרך תאוה, אף שלפעמים רגילים בזה מחמת נימוס וידידות, שהרי גם בחבוק ונשוק לפעמים רגילין בזה בין איש לחבירו מחמת ידידות, אפילו הכי באשה מקרי זה דרך תאוה וחיבת ביאה ואסור מן התורה... וגם בחביקת היד של אשה יש הנאה כמו בחבוק ונשוק.³⁰

דברים אלה מנוגדים לתפיסת העוזר מקודש הנזכרת, שלפיה עניינו של האיסור הוא מגע שעשוי להביא לידי ביאה, כלשון הרמב"ם (הקדמה למשנה תורה, מניין המצוות הקצה, לא-תעשה שנג): "שלא לקרב לעריות בדברים המביאים לידי גילוי ערוה כגון חיבוק ונישוק". לפי תפיסה זו קשה יהיה לאסור מגע של ידיים בלבד, ואכן הרב יהודה הרצל הנקין (שו"ת בני בנים, חלק א, סימן לז) הראה כי מקורות רבים שאסרו ריקודים מעורבים לא התייחסו אל המגע עצמו כמגע של חיבה.³¹ עם זאת, גם בלשון הרמב"ם (משנה תורה, הלכות איסורי ביאה, פכ"א ה"א) נזכר גורם ההנאה, "ונהנה בקירוב בשר", ולכן נראה שגם הוא יודה שיש לאסור כאשר מצויה הנאה מינית מן המגע, גם

30. ראו גם בספר את צנועים חכמה (חלק ב, עמ' רצח-רצט) שהביא בשם החזון איש כי לחיצת יד אסורה בייהרג ואל יעבור, והתלבט האם נאסרה משום חיבה או משום ההנאה שבמגע.

31. עיינו להלן בפרק החמישה-עשר העוסק בריקודים מעורבים.

כשאינן מדובר בשלב בדרך לביאה.³² כמו כן, אם יש בנגיעה כדי להביא לידי הרהור, די בכך כדי לאוסרה, אף אם אין היא כלולה בגדר 'לא תקרבו'.³³ לסיכום, פשוטם של דברי חז"ל הוא שדווקא מגע בעל הקשר של ביאה נאסר, ולא מגע שמבטא חיבה וקרבה נפשית; אך רבים מן האחרונים הגדירו גם לחיצת יד כנגיעה של חיבה, ונראה כי לדעתם מוקד האיסור הוא ההנאה הנוצרת במגע, ויש לחשוש לדבריהם כאשר קיימת הנאה כזו.

2. אובייקטיבי או סובייקטיבי?

שאלה נוספת, הנובעת מתוך הדיון הנ"ל, היא שאלת היחס בין המציאות האובייקטיבית לבין התודעה הסובייקטיבית. מקורות רבים הדגישו את כוונתו של הנוגע. למשל המאירי התיר נגיעה ללא "כוונת גילוי ערווה" (ראו לעיל), וכך כתב גם הגר"א (ביאור הגר"א, יו"ד, סימן קצה, ס"ק כא). גם העזר מקודש (שדבריו הובאו לעיל) כתב שמעמד המגע תלוי בכוונת הנוגע, ולכן הסביר שחכמים אסרו מגע שאינו של חיבה שמא יתכוון לחיבת ביאה. כך נראה גם מדברי הרב פיינשטיין (שו"ת אגרות משה, יו"ד, חלק ב, סימן קלז) שכתב על האמוראים שחיבקו את קרובותיהם "דהא הוא מעשה חיבת ביאה רק שהם לא מתכוונים לזה שאסור מדרבנן". ביטוי ברור לדעה זו מופיע בשו"ת חוות יאיר (סימן קפב) שהתיר לאדם לנשק אישה שאינה אשתו באופן שנראה כקרבת ביאה, משום שעשה זאת רק לצורכי התחזות.

מאידך-גיסא, הרב זילבר (מקור הלכה, שבת יג ע"א, סימן יז, עמק הלכה) כתב:

זה ברור דגם הש"ך סובר דאפילו באינו מתכוין להנאה ותאוה נמי אסור מן התורה... כיון דהוה דרך תאוה... אבל למשש הדופק דאינו דרך תאוה מותר מן התורה.

מדבריו עולה שהגדרת המגע תלויה בגדרים אובייקטיביים ולא בכוונותיו של כל אדם ואדם. אפשרות דומה הוצעה בספר את צנועים חכמה (חלק ב, עמ' רסב-רסג): "ודאי

32. עיינו בספר גן נעול, חלק ג, פרק טז, הערה 4 והערה 17.

33. כמבואר במסכת כלה (פרק א, הלכה ז): "אמר להם משה לישראל, שמא חזרתם לקלקולכם הראשון, אמרו לא, לא נפקד ממנו איש, אם כן כפרה זו למה, אמרו לו אם מידי עבירה יצאנו, מידי הרהור לא יצאנו. מיכן אמרו חכמים כל הנוגע באצבע קטנה של אשה כאילו נוגע באותו מקום".

אסור מדאורייתא לנשק, גם אם עיקר כוונתו אינה לחיבת ביאה, כיון שסוף סוף נהנה ממגע זה³⁴; כלומר מה שקובע איננו המאפיינים האובייקטיביים של המעשה וגם לא כוונת האדם, אלא ההנאה הנגרמת בפועל מן המגע.

לענייננו, אם ננקוט כדעת רוב הפוסקים, הרי שכאשר החיבוק ניתן מתוך רצון טהור לתמוך ולעודד, הוא ייחשב כמגע שאינו של חיבה; ואילו לדעת הרב זילבר ההיתר יהיה תלוי במאפיינים האובייקטיביים של הפעולה. עם זאת, גם אם נאמר שכוונה תמימה עשויה להתיר את המגע מצד הגורם המטפל, יש להגביל זאת למצב שבו אין סבירות גבוהה לקיומה של כוונה מינית מצד המטופל, כדי שלא יהיה במגע משום 'לפני עיוור'. משום כך, קשה להתיר לבת שירות לחבק נער בן חמש-עשרה, גם אם מבחינתה מדובר במגע טהור ותמים.

לעיל ראינו כי הפוסקים נחלקו (בדעת הרמ"א והש"ך) האם נגיעה שאינה של חיבה אסורה מדרבנן או מותרת לגמרי. לאור האמור נראה להכריע כי בנגיעה שבאופן אובייקטיבי אין בה ולו שמץ של חיבה והנאה (כגון נגיעה לשם סיוע טכני או טיפול רפואי) יש לסמוך על דעת הפוסקים שהתירו מגע כזה לכתחילה. מאידך-גיסא, כאשר יש הנאה וקרבה מינית יש לאסור את המגע מדאורייתא; ואילו במגע תמים שיש בו פוטנציאל של הנאה וקרבה, יש להחמיר כדעת האוסרים מדרבנן מגע שאינו של חיבה, בצירוף דעת הפוסקים הסבורים כי מגע כזה נחשב כמגע של חיבה. נראה כי זהו גם מנהג העולם (שומר ההלכה) שאינו נמנע ממגע טכני בעלמא (כגון קבלת עורף ממוכרת או מדידת לחץ דם על ידי אחות) אך נמנע בנסיבות רגילות מלחיצת יד ומשאר סוגי מגע של קרבה.³⁴

ה. משמעות הצורך הנפשי במגע

עד כה עסקנו בשאלה העקרונית האם ישנו איסור בסוגים שונים של מגע, ואם כן מהי חומרתו; אך במצבים שבהם אנו עוסקים קיים גם צד שני למשוואה: הצורך שבעבורו נדרש המגע. לגורם זה מוקדש מקום נכבד בדיוני הפוסקים בעניין לחיצת יד לבן המין השני שהושיט ידו ללחיצה ועשוי להתבייש.³⁵ אך בנידון דידן המוקד איננו אי-הנעימות שבסירוב, שהרי מדובר במערכת יחסים קבועה שבה אפשר להסביר למטופלים על

34. ראו גם: הרב אביגדר בנצל, הרב יגאל שפרן והרב גבריאל טולדנו, 'פיזיותרפיה וריפוי בעיסוק לאור ההלכה', אסיא פא-פב, תשס"ח, עמ' 79-92; ישראל כ"ץ, 'מגע בין נשים לגברים בטיפול רפואי משלים', תחומין לב, תשע"ב, עמ' 90-95.

35. עיינו בספר רעך כמוך, עמ' 202-204 ובמאמרו של הרב שרלו (לעיל הערה 29).

קיומו של איסור נגיעה, אלא הצורך הנפשי שאותו מספק המגע. הרקע לדיון זה הוא סוגיית ההרחקות בין איש לאשתו נידה כאשר אחד מהם חולה. סוגיה זו, גדולה ורחבה היא,³⁶ וכאן נסקור אותה בקצרה ונדלה ממנה את השייך לענייננו. **השו"ע** (יו"ד, קצה, טו-טז) פסק:

אם הוא חולה ואין לו מי שישמשנו זולתה, מותרת לשמשו רק שתזהר ביותר שתוכל להזהר מהרחצת פניו ידיו ורגליו והצעת המטה בפניו. אשה חולה והיא נדה, אסור לבעלה ליגע בה כדי לשמשה, כגון להקימה ולהשכיבה ולסמכה.

השו"ע מבחין בין מצב שבו האיש חולה, ומכיוון שתש יצרו אפשר להתיר לאישה לשמשו (ראו שו"ת תרומת הרשן, סימן רנב), לבין מצב שבו האיש בריא והאישה חולה, ואסור לו לנגוע בה שמא יצרו יגבר והוא יבוא עליה. בפוסקים מבואר כי במצב שבו האיש חולה, הותרה גם נגיעה שאינה של חיבה, אלא שכאשר הדבר אפשרי יש לעשות זאת על ידי חציצה.³⁷ כמו כן, הפוסקים הדגישו כי היתר זה נאמר רק בדלית-ברירה וכשאי אפשר למצוא אישה שתבצע את אותן פעולות.³⁸ אפשר ליישם דין זה במקרה שבו מטפלת נוגעת באדם שיצרו חלש משל אדם רגיל ואין חשש שהמגע יעורר יצר זה; אך ברוב המקרים מדובר במטופלים בעלי יצר מיני נורמלי, וממילא הנידון דומה יותר למקרה שבו האישה חולה, דהיינו מצב שבו קיים צורך במגע אך יצרו של האיש בתוקפו. במקרה כזה פסק השו"ע (שם) שאסור לבעל לנגוע באשתו, אך הרמ"א (שם, טז) השיג עליו וכתב: "ויש אומרים דאם אין לה מי שישמשה, מותר בכל, וכן נוהגין אם צריכה הרכה לכך". מן המצדדים בשיטת הרמ"א היה הרדב"ז, בן זמנו ומקומו של ר' יוסף קארו, ומדבריו אפשר ללמוד על טעמי ההיתר (שו"ת הרדב"ז, חלק ד, סימן ב):

ואפילו חולי שאין בו סכנה אני אומר שמותר כיון שאי אפשר אלא בו שהרי אין הרפואה תלויה בעשיית האיסור וחששא רחוקה היא שיבא עליה מכמה טעמי: חדא כיון שהגיע חוליה עד שצריך אחר להשכיבה ולהקימה אין אדם מתאוה לה

36. ראו במאמרו של הרב יואל רבינוביץ, 'טיפול רפואי של בני הוגז זה בזה כשהאישה נידה', מישרים א, תשס"ב, עמ' 189-202.

37. כך מבואר בפתחי תשובה, יו"ד, סימן קצה, ס"ק יז, ובטהרת הבית, סימן יב, סעיף מה.

38. כך מפורש בלשון השו"ע, ומבואר בהרחבה בטהרת הבית, סימן יב, סעיף מה.

כי אין אדם מתאווה אל המתה; ותו כיון שהיא חולה ויש לה חולשה לא תניחנו ולא חיישינן שמא יבא עליה באונס; ותו דאפילו הנכרים מרחיקין את הנדה כל שכן ישראל הקדושים וכל שכן מיתה וחולה; ותו דאין זה דרכי נועם שאפילו שאין לה סכנה עכשיו אפשרי קרוב הוא שעל ידי שאין מי שישכיבנה ויקימנה תבא לידי חולי שיש בו סכנה.

חלק מן השיקולים שהעלה הרדב"ז קשורים לרתיעה הטבעית שעשויה למנוע מן הבעל לעבור על האיסור; ושיקולים אלה עיתים שהם קיימים במקרים הנידונים כאן ועיתים שלא. אך בסוף דבריו העלה הרדב"ז שיקול עקרוני יותר, הנוגע לאופי מחלתה של האישה: ההנחה שגם אם נראה כעת שאין סכנה לאישה, עשוי חולי זה להביא לידי סכנה בעתיד. למעשה, הפוסקים התחבטו כיצד יש לפסוק במחלוקת המחבר והרמ"א, ואין הכרעה ברורה בדבר.³⁹

בענייננו לא מדובר בסיוע פיזי לחולה, אלא בסיוע נפשי לאדם בעל מצוקה רגשית או קושי קוגניטיבי. הפוסקים דנו במעמדה של מצוקה כזו ונטו להגדיר אותה כחולי ולהתיר בעבודה פעולות שהותרו בעבור חולה.⁴⁰ ממילא, ככל שמדובר בצורך מובהק יותר, כך יהיה יותר מקום להתיר סוגי מגע שנאסרו מדרבנן בלבד. דיון בהיבטים אלה אפשר למצוא בדברי הפוסקים בעניין מגע בילדים מאומצים.⁴¹ במקרה זה קיים שיקול חשוב נוסף להקל, והוא אופי הקשר הנוצר בין ההורים המאמצים לילדים, המנטרל במידה רבה את החשש מקרבה מינית.⁴² אך שיקוליהם של הפוסקים כללו גם את העמדת הצורך של אותם ילדים במגע לעומת איסור מגע

39. ראו שם, סעיף מו.

40. ראו במאמרו של הרב ישראל רוזן, 'שוב באירוע פיגוע: נסיעת עובדת סוציאלית ומנהיג ציבור בשבת', תחומין כג, תשס"ג, עמ' 73-88 (בעיקר בעמ' 79).

41. ראו: אברהם ס' אברהם, 'אימוץ ילדים', המעיין לד(ד), תשנ"ד, עמ' 29-40; את צנועים חכמה, חלק ב, עמ' שלה-שמה; הרב ירון בן-צבי, "לזרעו אחרינו": דין ייחוד באימוץ ובהפריה מלאכותית, אסיא צא-צב, תשע"ב, עמ' 104-121; אבישלוס וסטרייך, 'מעמדם של ילדי הפריה מלאכותית לענין איסור ייחוד', שם, עמ' 122-146.

42. יש מן הפוסקים (ראו: שו"ת ציץ אליעזר, חלק ו, סימן מ, פרק כא; שו"ת עשה לך רב, חלק ג, סימן לט) שתלו את דינם של ילדים מאומצים בשאלה האם ההיתר הוא משום שאנשי כנסת הגדולה ביטלו את היצר, או שהוא נובע מסיבות טבעיות. נראה לדחות תלות זו ולומר שאנשי כנסת הגדולה יצרו את המציאות הטבעית המוכרת לנו כיום, וקודם לכן ייתכן שהייתה משיכה מינית בין אדם לילדיו - הביולוגיים והמאומצים גם יחד.

שאינן בו חיבת ביאה. כך למשל כתב הרב וולדנברג (שו"ת ציץ אליעזר, חלק ו, סימן מ, פרק כא):

כתבתי בצידוד צדדי היתר הנ"ל הגם שנדמה שנכנסים לכאורה בפירצות דחוקות... בכדי לא לסגור הדרך לפני ילדים אומללים שלא יהא להם דורש ומבקש מבתיים שיחנכו אותם שם על ברכי התורה והמסורה.

וכן כתב הרב חיים דוד הלוי (שו"ת עשה לך רב, חלק ג, סימן לט):

ולא נכנסתי להיתר זה, אלא מתוך מדת הרחמים על אותם ילדים שלא זכו לבית הורים מסיבות שונות, ומוצאים הם תחליף לבית הורים חם בדמות הורים מאמצים, שכל כונתם לשם שמים.

דיון זה אינו דומה לגמרי לענייננו, וכן עמדות אלו אינן מוסכמות בקרב הפוסקים,⁴³ אך יש בדברים הללו כדי להצביע על מגמה למצוא פתחי היתר כדי לאפשר מגע באנשים הזקוקים לכך. גם אם במבט שטחי נראה כי מתן חיבוק לילד ברגע זה איננו צורך אקוטי, הרי שבטווח הארוך ייתכן שיהיה בכך כדי לשנות את מהלך חייו ואת אופן התפקוד שלו ויחסיו עם סביבתו; ואכן הרב יעקב אריאל כתב (שו"ת באהלה של תורה, חלק ה, סימן ח) שמשום כך יש להקל במצבים כאלו.

ו. באיזה גיל חלים איסורי נגיעה?

קודם שנחתום את הפרק עלינו לדון בשאלה שאיננה קשורה דווקא לענייננו: באיזה גיל מתחילים לחול איסורי קרבה לעריות? שאלה זו לא נתבארה היטב במקורות, וכבר תהה הרב בנימין יהושע זילבר (שו"ת אז נדברנו, חלק ו, סימן עב): "ומי זה יכול ליתן גבול ולומר דער שנה זו אין דעתו של אדם וכו'".

עם זאת, ניתן להצביע על כמה נקודות זמן אפשריות:

1. בנות מגיל 3 ובנים מגיל 9. זהו הזמן שבו הם נחשבים מבחינה הלכתית כ'ראויים לביאה' וחל עליהם איסור ייחוד (שו"ע, אה"ע, כב, יא). לדעת המשנה ברורה (ביאור הלכה, סימן עה, ד"ה טפח) גם איסור הסתכלות ב'ערווה' חל מגיל זה; ומן

43. רבים מן הפוסקים אסרו נגיעה בילדים מאומצים וייחוד עימהם. ראו: שו"ת מנחת יצחק, חלק ט, סימן קמ; שו"ת שבט הלוי, חלק ו, סימן קצו; ועיינו בשו"ת אגרות משה, אה"ע, חלק ד, סימן סד.

החלקת מחוקק (סימן כא, ס"ק ט) משתמע שהוא הדין לעניין איסור נגיעה, וכן פסק הרש"ז אויערבך (הליכות שלמה, תפילה, פרק כ, סעיף ט).

2. גילי 5-7. כך מקובל לפרש את דברי החזון איש (או"ח, סימן טז, אות ח) שכתב שדיני צניעות אינם חלים על ילדות "שאינן דעתן של בני אדם עליהן מחמת קטנותן".⁴⁴ גיל זה אינו קבוע לגמרי, כפי שכתב החזון איש (שם): "ואין כאן שיעור בשנים אלא לפי מציאותן וקטנות גופן".⁴⁵ דבריו לא נאמרו לעניין איסור נגיעה,⁴⁶ אך בנוגע לילדות מאומצות פסק הרש"ז אויערבך שיש להקל ולנגוע בהן עד גיל 5-6,⁴⁷ ובשו"ת להורות נתן (חלק ד, סימן קד) כתב שעד גיל זה מותר לאח לנשק את אחותו ולשמוע את קול זמרתה.

3. הגעה לבגרות מינית ("שד"ם נכנו ושערך צמח"). משלב זה אסור להורים לישון בקירוב בשר עם ילדיהם (שו"ע, אה"ע, כא, ז) ולפי הרמב"ם בפירוש המשנה (סנהדרין פ"ז מ"ד) אסור אפילו לחבק אותם. כמו כן משלב זה נחשבת ערוות הילדים כ'ערווה' לעניין קריאת שמע בעבור הוריהם (שו"ע, או"ח, עג, ד). הפוסקים התלבטו אם שלב זה מתחיל אצל בנות בגיל 9 ואצל בנים בגיל 12, אצל בנות בגיל 11 ובנים בגיל 12, או שהדבר נבחן בכל מקרה לגופו (כל עוד לא הגיעו לגיל מצוות).⁴⁸

העולה מכל האמור הוא כי מבחינה פורמלית חל האיסור כבר על ילדה מגיל 3 וילד מגיל 9, אלא שבפועל כאשר נוגעים בילדה בגיל 4 ברור לכל בר-דעת שאין כאן (מלבד

44. כך אכן נהגו למעשה, שלא כפסיקתו של המשנה ברורה, כפי שכתב הרש"ז אויערבך (הליכות שלמה, תפילה, פרק כ, סעיף ט).

45. ראו בספר גן נעול (חלק ב, פרק ט, הערה 267) שהביא מגוון רחב של שיטות בהגדרה זו, מגיל 5 ועד גיל 11 (בירור הלכה, חלק א, עמ' קסא).

46. כפי שהדגיש הרש"ז אויערבך בספרו הליכות שלמה (לעיל הערה 44).

47. כפי שהובא במאמרו של פרופ' אברהם, לעיל הערה 41.

48. העניין תלוי בגרסאות בסוגיה בקידושין (פא ע"ב) ובברכות (כד ע"א). ראו: בית יוסף, אה"ע, סימן כא, סעיף ז; שו"ע, שם (וכן או"ח, עג, ג); חלקת מחוקק, שם, ס"ק יב; בית שמואל, שם, ס"ק טז; עצי ארזים, שם, ס"ק ו. בשו"ת מעין אומר (חלק יב, פרק ב, שאלה ט"ו) הובא כי הרב עובדיה יוסף נשאל: "מורה לחינוך מיוחד אם יכולה ליגע בילדים עד גיל שתים עשרה" והשיב "מותר"; והעורך הרב יהודה נקי ביאר (בהערותו שם) שהפסיקה מסתמכת על תשובת הרמב"ם (שו"ת הרמב"ם, מהדורת בלאו, סימן שלב) שכתב כי ערוה קטן נחשבת כ'ערווה' לעניין קריאת שמע דווקא כאשר "יהיה לו תאר הגדול, שדים נכנו ושערך צמח". ראו גם שו"ת יביע אומר, חלק ו, או"ח, סימן יד.

במקרים של סטייה) נגיעה של חיבה מינית, ומשום כך יש מקום להשוות זאת למגע בין הורים לילדיהם שלא נאסר עד שלב מאוחר יותר. אך בסביבות גיל 9, ובוודאי בגילי 10-11, כבר קיימת אפשרות עקרונית של מגע בעל אופי מיני, וממילא מסתבר שיחולו איסורי נגיעה באופן גמור.⁴⁹

סיכום

- א. קיים איסור על מגע בין גברים לנשים. לדעת רוב הפוסקים זהו איסור מן התורה והוא מתקיים גם במסגרות טיפוליות.
- ב. מגע שנחווה כבעל אופי מיני מצד אחד הצדדים אסור מלבד במקום פיקוח נפש.⁵⁰
- ג. מגע בעל אופי טכני לחלוטין, כגון סיוע בישיבה ובקימה, מותר בשעת הצורך לכתחילה.
- ד. נראה כי אפשר להקל גם במגע של חיבה בילד או ילדה מתחת לגיל 10, כאשר ברור וניכר שאין בו ממד מיני.
- ה. מגע המבטא קרבה לא-מינית, כגון נתינת יד בריקוד או חיבוק של תמיכה, אסור לכתחילה במציאות רגילה, אך אפשר מבחינה עקרונית להתירו בעבור אדם הזקוק לכך משום שלדעת רוב הפוסקים מגע כזה נחשב כמגע שאין בו חיבת ביאה (שלפי חלק מן הדעות הותר לכתחילה ולפי דעות אחרות נאסר מדרבנן בלבד). ההיתר מבוסס גם על תפיסת צרכיו הנפשיים של ילד שנפרד מהוריו, או של מטופל במוסד שיקומי, כחולי שבעבורו אפשר להקל באיסורי דרבנן מסוימים.⁵¹
- ו. היתר זה לא ניתן באופן גורף, ויש לסייגו בכמה דרכים:
 1. ככל שהדבר אפשרי יש לבצע את המגע דרך בגדים ולא באופן ישיר. גם מגע דרך בגדים איננו מותר באופן גורף, אך איסורו קל יותר.⁵² משום כך, כאשר יש צורך (למשל) להרגיע ילד באמצעות אחיזת ידו, יש לאחוז בחלק המכוסה בשרוול.
 2. אם בפועל המגע מביא לידי הרהור או גירוי היצר, הוא אסור באופן גמור.

49. משום כך לא נראה לקבל את הבחנתו של הרב יעקב אריאל (שו"ת באהלה של תורה, חלק ה, סימן ח) בין ילדים מתחת גיל מצוות לילדים מעל גיל מצוות.

50. למעשה גם במקרה כזה, ההיתר נתון במחלוקת הפוסקים ואין כאן המקום להאריך בזה.

51. ראו שו"ת מעין אומר, חלק יב, פרק ב, שאלה טו/ה: "שאלה: אשה שמטפלת בילד בין ארבע עשרה עם תסמונת דאון, ברמה של ילד בן ארבע, האם מותר לה לשיר לו וכן לגעת בו לצורך פיזיותרפיה? תשובה: מותר". בהערה שם ביאר העורך הרב יהודה נקי שדינו של ילד כזה כחולה הזקוק למגע לרפואתו.

52. ראו על כך בהרחבה בפרק הבא.

על המטפלים לפתח מודעות ורגישות הן ביחס לתחושותיהם-שלהם, הן ביחס לתגובות המטופלים, וללמוד לעצור צעד אחד לפני הגבול. כמו כן, יש לבחון כל מקרה לגופו ולהחמיר (למשל) במגע בין נער לנערה צעירה, יותר מאשר במגע של אישה מבוגרת.⁵³

3. הרב משה פיינשטיין כתב שמגע תדיר, גם בעל אופי לא-מיני, עשוי להפוך בקלות לבעל אופי מיני;⁵⁴ ומשום כך, גם אם אפשר להתיר מגע מסוים באופן חד-פעמי, ייתכן שהוא יהיה אסור כחלק ממערכת יחסים קבועה.⁵⁵ בהקשר זה יש לציין כי דווקא נערים שלא זכו לגדול במסגרת משפחתית וחברתית רגילה עשויים לפתח קשרים לא-בריאים עם הנשים המטפלות בהם.

ז. למעשה, כאשר מדובר במבוגרים, או בנערים מעל גילי 10-11, אסור שמגע של חיבה יהיה חלק קבוע ממערכת היחסים עימם.⁵⁶ מגע טכני, וכן מגע חד-פעמי, כאשר השעה צריכה לכך, ראוי לבצע דרך בגד חוצץ אך בדלית-ברירה אפשר גם באופן ישיר; כל זאת בתנאי שאין המגע מעורר חיבה בעלת אופי מיני, הן מצד המטפל הן מצד המטופל. קשה להגדיר תנאי זה במדויק, והוא תלוי באופי המגע, בגילי המטפל והמטופל ובאופיים, בנסיבות האירוע ובמשתתפים נוספים. על כן רצוי מאוד להיוועץ לפני כל החלטה כזו עם אנשי טיפול המכירים את המקרה ואת המשמעות של המגע בהקשר שבו מדובר. "וכל מעשיך יהיו לשם שמיים".

53. הרב יעקב אריאל (שו"ת באהלה של תורה, חלק ה, סימן ח) התיר דווקא לנשים נשואות לנגוע בילדים מעל גיל מצוות.

54. דברי הרב פיינשטיין נאמרו ביחס לטיפול של איש באשתו נידה כשהיא חולה (שו"ת אגרות משה, יו"ד, חלק ג, סימן נד): "דקריבות הרבות הצריכות לחולה אף שתחלת עשייתן אינו לחיבת ביאה הם מקריבין ביותר איש לאשתו כמו קריבה דחיבת ביאה".

55. כיוצא בזה כתב הרב וואזנר בשו"ת שבט הלוי (חלק י, סימן רלד) בעניין בן חורג עם צרכים מיוחדים: "יש לצדד להתיר באם נצרך לדבר זה ללטף אותו מוזמן לזמן דרך רפואה... וגם זה לא בקביעות".

56. מלבד כאשר מדובר במסגרות של אומנה או אימוץ, שבהן יש לדון בנפרד. ראו במאמרים המצוינים לעיל. כמו כן, במקרים קשים, שבהם מטופל גבר אינו מתקשר עם הסביבה באופן נורמלי, אפשר להחיל עליו את דיני חולה הנוכרים לעיל. גם במגע של איש במטופלת יש מקום להקל אם היא נתונה במצב שבו לא יעלה על הדעת להעניק למגע משמעות מינית; אך כדי להתיר במקומות כאלו יש להיוועץ ברב ולשטוח לפניו את פרטי המקרה.